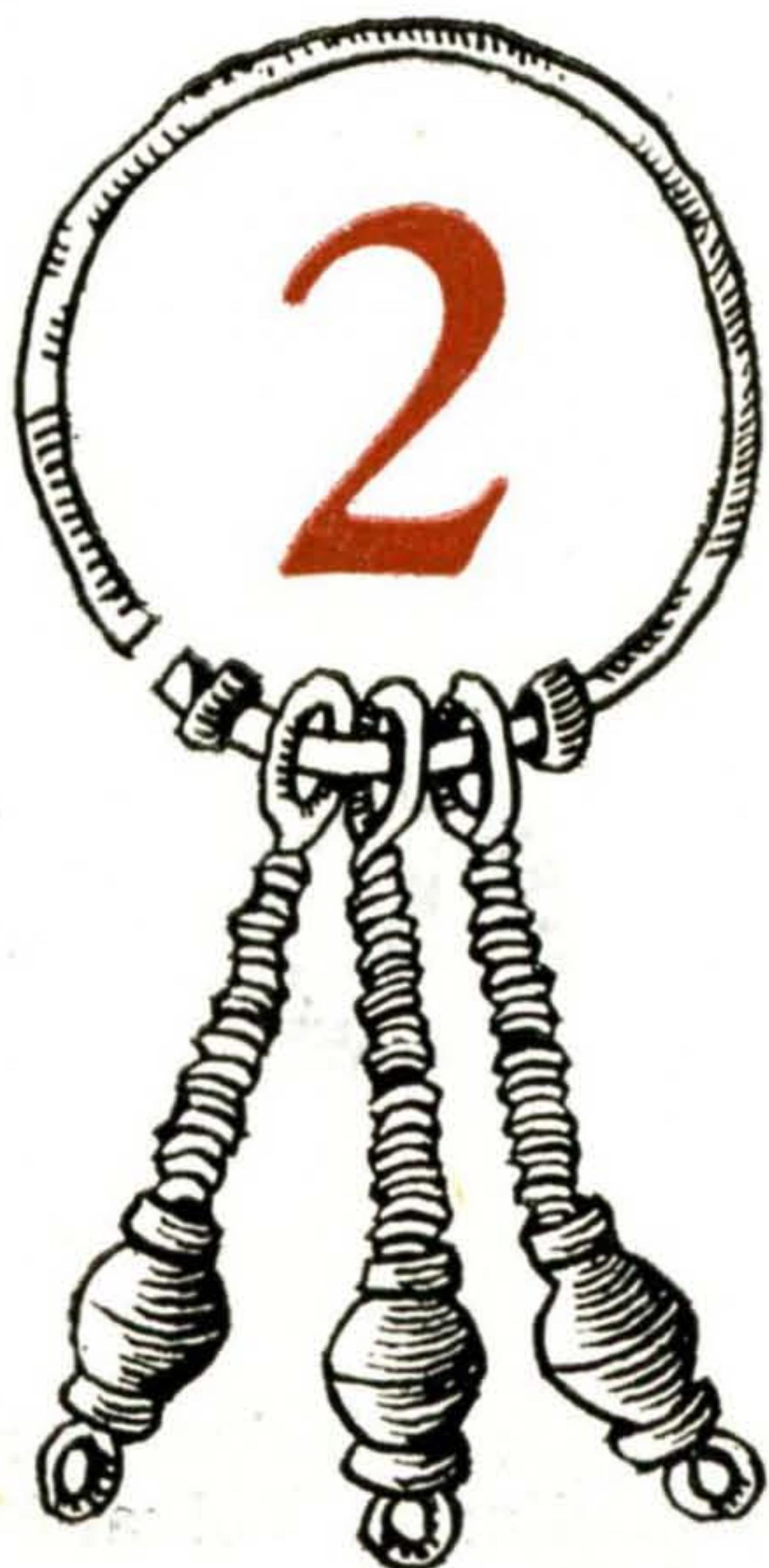

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJOS
ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS ARCHEOLOGIJA

PIRMYKŠTĖS BENDRUOMENĖS IRIMAS

VILNIUS „MOKSLAS“ 1981

Redakcinė kolegija

istorijos m. daktaras MECISLOVAS JUCAS
istorijos m. daktarė RIMUTĖ RIMANTIENĖ
istorijos m. daktarė LTSR MA narė korespondentė
REGINA VOLKAITĖ-KULIKAUŠKIENĖ (ats. redaktorė)
istorijos m. kandidatė LAIMA VAITKUNSKIENĖ
(ats. sekretorė)

Brėžinius spaudai parengė DANUTĖ SKROMANIENĖ
Nuotraukos — skyrių autorių ir KAZIMIERO VAINORO

Li227 Lietuvos archeologija: [Straipsnių rinkinys] / LTSR MA Istorijos in-tas; Red. kolegija: R. Volkaitė-Kulikauskienė (ats. red.) ir kt.— V.: Mokslas, 1979.

Leidž. nuo 1979 m.

[Kn.] 2. Pirmynkštės bendruomenės irimas. 1981. 116 p., iliustr. Str. santr. rus. Bibliogr.: p. 111—116.

Antrojoje knygoje, remiantis archeologinių tyrinėjimų medžiaga, nušviečiama visuomeninių santyklių raida Lietuvoje. Darbe aptariami jvairūs archeologiniai paminklai, kurie vienu ar kitu aspektu įneša šviesos į pirmynkštės bendruomenės irimo laikotarpio visuomeninių santyklių nagrinėjimą.

BBK 63.4(2L)
902.6

0507000000

L 10602—186
M 854(08)—81 Z—82

Išleista LTSR MA Istorijos instituto užsakymu
© LTSR Mokslų Akademijos Istorijos institutas, 1981

ка и фрагмент серебряного браслета с утолщенными концами.

Таким образом, похороненного в кургане 5 «князя» окружали захоронения (курганы 1, 4, 6) богатых воинов с конями, боевыми топорами, копьями, щитами, серебряными украшениями. Все эти погребения относятся к концу V—первой половине VI в. и составляют отдельную группу курганов.

Среди остатков восточной группы курганов обнаружены два мужских погребения. В кургане 9 диаметром около 6—6,5 м, в погребальной яме величиной 2,35×0,95 м на глубине 0,6 м обнаружен скелет, лежащий головой на запад, с руками, сложенными на груди. У левого бока покойного найден железный нож и бронзовая спираль, у правой ноги — узколезвийный топор, умбон щита и небольшой втульчатый наконечник копья.

В раскопе N обнаружена погребальная яма

величиной 2,3×0,65 м, на дне которой на глубине 1—1,1 м сохранился скелет мужчины, положенного головой на запад, левая рука которого находится на поясе, правая — на груди. У головы покойного с правой стороны обнаружен железный топор, у плеча сохранился втульчатый наконечник копья, у пояса — нож.

Таким образом, в восточной группе курганов в V—VI вв. в небольших курганах, в значительно меньшего размера погребальных ямах и с более скромным погребальным инвентарем (копье, топор, нож, иногда щит, железная или бронзовая пряжка, перстень), хоронились рядовые члены общины. Такой скромный погребальный инвентарь преобладает в мужских погребениях с трупоположением V—VI вв. в других восточнолитовских курганах (Дегсне, Параишяй, Рикликай и др.).

VIENAŠMENIŲ KALAVIJŲ ATSIRADIMAS IR RAIDĄ LIETUVOJE

V. KAZAKEVIČIUS

Geležiniai kalavijai yra seni žmonijos ginklai, Europoje pradėti vartoti jau antikiniais laikais. Nuo V—III a. pr. m. e. iki III m. e. amžiaus trumpas dviašmenis kalavijas „gladius“ buvo nepakeičiamas romėnų legionierų ginklas (Мерперт H., 1947, c. 3). Trumpas kalavijas „akinakas“ skitų ginkluotėje tampa vienu iš pagrindinių artimos kovos ginklų IV—III a. pr. m. e. (Мелюкова A. H., 1964, c. 46; Черненко E. B., 1975, c. 163). Už Romos imperijos ribų, „barbarų“ kraštose, paskutiniaisiais amžiais pr. m. e.—I m. e. amžiuje buvo gerai žinomi ilgi kalavijai „spatha“ (Jahn M., 1916, p. 100; Gaerte W., 1929, pav. 109). Ypač plačiai Europoje paplito geležiniai kalavijai, Romos imperijai žlugus (Wagner E., 1969, p. 11). Kaip tik V a. pabaigoje—VI a. pradžioje iš buvusių Romos imperijos provincijų pirmieji importiniai kalavijai pateko ir į Lietuvą (Kulikauskas P., 1959, p. 76, pav. 5; Tautavičius A., 1972a, p. 129—136, pav. 1—8; 1972b, p. 42, 47, pav. 5). Iš baltų genčių pirmosios juos vartoti pradėjo nuo Lietuvos į pietvakarius gyvenusios prūsų gentys. Jausdamos stipresnę Romos imperijos įtaką, kalavijais jos ginklavosi jau mūsų eros pradžioje (Gaerte W., 1929, p. 245). Apie tai užsimena ir romėnų istorikas Kornelijus Tacitas savo darbe „Germanija“. Minėdamas aisčių gentis, jis rašo, kad kalavijus jos vartoja retai, dažniau — vėzdus (Tacitas P. K., 1972, p. 30). Spartesnei prūsų

ginkluotės raidai poveikį darė ir iš pačios Romos imperijos patekę ginklai (Engel C. und La Baume W., 1937, žem. 25; Gaerte W., 1929, pav. 159 : C). Tačiau kalavijai maždaug iki V—VI a. prūsų gentyse laikomi retu ginklu (Gaerte W., 1929, p. 245).

Lietuvių archeologinėje literatūroje apie kalavijus jau rašyta apibendrinančiuose darbuose (LAB, p. 314—315, 419—424; Volkaitė-Kulikauskienė R., 1970, p. 186—208), aptarti importiniai (Sadauskaitė I., 1963, p. 91—98; Volkaitė-Kulikauskienė R., 1971, p. 34—35; Tautavičius A., 1972a, p. 129—136; Kuncienė O., 1972, p. 186—187, 206—210), IX—XII a. Lietuvoje rastiems kalavijams nagrinėti skirtas specialus straipsnis (Volkaitė-Kulikauskienė R., 1964, p. 197—226). Iki šiol plačiau dar nerašyta apie V—VIII a. kapų kalavijus, nėra ir atskiro straipsnio apie vienašmenius kalavijus medinėmis be skersinių rankenomis. Ši spraga trukdo pasekti kalavijų raidą Lietuvoje nuo jų atsiradimo iki X—XIII a., kai jie plačiai paplinta.

Rastus I tūkstantmečio vienašmenius kalavijus Lietuvoje pradėta skelbti nuo praejusio šimtmečio antrosios pusės. Pirmasis apie juos 1888 m. užsiminė vokiečių archeologas O. Tišleris (Tischler O., 1888, p. 134). Kelionika atsiktinai ir kapuose aptiktų kalavijų paskelbta dar iki Didžiojo Tėvynės karo (Szukiewicz W., 1900, lent. 1 : 4; Festschrift, 1905, lent. X : 10, 21;

Gaerte W., 1929, pav. 242f; Tarvydas B., 1933, pav. 12; Nagevičius V., 1935, p. 56; Puzinas J., 1938, p. 144; Salmo H., 1938, pav. 44, 45; Hoffmann J., 1941, p. 22). Jų publikavimas neprarado reikšmės ir iki šiol, nes didelė dalis archeologinių radinių, buvusių įvairių muziejų fondoose, per karą neišliko. Negražinamai prarasta tokį placiai tyrinėtų Klaipėdos krašto kapinyną, kaip Anduliai, Kretingos raj., Aukštakiemai, Klaipėdos raj., Barvai ir Vėžaičiai, Šilutės raj., medžiaga, saugota Karaliaučiaus, Isručio (Insterburgo) ir kituose Rytų Prūsijos muziejuose. Daug atsitiktinai rastų dirbinių iš šios Lietuvos dalies kapinynų pateko į Berlyno muziejus ir respublikos archeologams tapo neprieinami. Po karo, daugiau tyrinėjant laidojimo paminklus, vienašmenių kalavijų skaičius išaugo, padaugėjo jų radimo vietų. Minėtinis Palangos kapinynas, kuriame 1961—1962 m. iš 37 rastų kalavijų 18 buvo su medinėmis be skersinių rankenomis. Lazdininkų, Kretingos raj., kapinyne 1976 m. aptiki 28 kalavijai, iš jų 24 buvo vienašmeniai be rankenos skersinių; 22 kalavijai rasti kapuose, 2 — atsitiktinai (Patkauskas S., 1978, p. 148). Dar vienas aptiktas 1978 m. kape Nr. 10¹. Kiauleikių, Kretingos raj., kapinyne 1941 m. vienašmenių kalavijų rasta 9 vyrų kapuose (Danilaitė E., 1961, p. 120). 6 aptariamojo tipo kalavijai aptiki 1968 m., tyrinėjant Vilkų Kampo kaimo „Kapų kalno“, Šilutės raj., kapyną (Nakaitė L., 1970, p. 49), 4 — Jurgaičiuose, Šilutės raj., per 1967 m. tyrinėjimus (Nakaitė L., 1972, p. 106), 3 — 1921 ir 1958 m. Pryšmančiuose, Kretingos raj. (Nagevičius V., 1935, p. 56; Navickaitė O., 1961, p. 87—97, pav. 14, 15 : 5) ir kitur. Daug mažiau tokų kalavijų rasta kitose Lietuvos dalyse, pvz., Jauneikiuose, Joniškio raj., kapuose Nr. 377 ir 455, Sargėnuose, Kauno m., kape Nr. 93 ir kituose kapinynuose, atsitiktinai rasta Pauliškėse, Tauragės raj., Pašušvyje, Kėdainių raj. Išvardytų kapinynų medžiaga saugoma didžiausiam respublikoje Istorijos ir etnografijos muziejuje Vilniuje, Kretingos kraštotyros muziejuje. Pavienių vienašmenių kalavijų yra Kauno valstybiniam istorijos, Šiaulių „Aušros“, Šilutės ir Biržų kraštotyros muziejų fondoose.

Pokario metais įvairiuose respublikos laidojimo paminkluose rasta apie 80 vienašmenių be skersinių kalavijų. Prie šio skaičiaus dar pridėjus neišlikusius, minimus tik literatūroje, susidaro apie 100 vienašmenių kalavijų grupė; žinoma 31 jų radimo vieta (pav. 12). Visiškai tikslaus Lietuvoje aptiktų šio tipo kalavijų skai-

čiaus pasakyti negalima, nes kai kuriuose prieškariniuose leidiniuose tik užsimenama, jog rasta, o skaičius nenurodomas. Nežinoma, kiek vienašmenių kalavijų aptikta Anduliuose, Aukštakiemiuose, Vėžaičiuose. Ne visa išlikusia ir muziejuose saugoma medžiaga galima naudotis. Didesnė kalavijų dalis sunaikinta korozijos, išlikę tik fragmentai. Todėl sunku arba net nežinoma nustatyti jų ilgio, geležčių pločio, negalima jžiūrėti kai kurių tyrimams reikalingų detalių.

VIENAŠMENIŲ KALAVIJŲ CHARAKTERISTIKA

Ankstyvieji vienašmeniai kalavijai yra gana trumpi. Todėl vieni tyrinėtojai tuos pačius radinius laiko kovos peiliais, kiti juos skiria kalavijų grupei. Nėra nusistovėjusios nuomonės, kokio ilgio ginklus laikyti trumpais kalavijais. Pavyzdžiu, Lietuvos archeologinėje literatūroje IX—XII a. ginklus tyrinėjusi R. Kulikauskienė kalavijams skiria iki 50 cm ilgio plačiagalius kalavijus — kertpeilius ir apie 60 cm ir ilgesnius vienašmenius peilio formos kalavijus be rankenos skersinių (Volkaitė-Kulikauskienė R., 1970, p. 189, 190). Estų archeologo M. Mandelio nuomone, kalavijais laikytini 65—70 cm ilgio ginklai (Mandel M., 1977, p. 235). Suomio H. Salmo teigimu, kalavijai gali būti tik 80 cm ir ilgesni. Nuo 20 iki 80 cm ilgio esą kovos peiliai — *scramasax* (Salmo H., 1938, p. 127). Latvijos archeologai 45—55 cm ilgio ginklams davė bendrą pavadinimą — kovos peiliai-kalavijai. Tačiau Latvijoje randami šio tipo ginklai skiriasi nuo vienašmenių Lietuvos kalavijų: jie siauresnėmis geležtėmis ir ant įkočių turi geležinį žiedą rankenai pritvirtinti (LAR, 1974, p. 156, lent. 39 : 15). Kad tyrinėtojai nesutaria, kokio ilgio ginklus reikytų laikyti kalavijais,— natūralu. Katiniai išradimai nuostabiai greitai plinta ir perimami, tačiau, ir paplitę didelėse teritorijose, negali užgožti atskirų šalių karybos ypatybių ir savitumo (Кирпичников А. Н., 1966, c. 8).

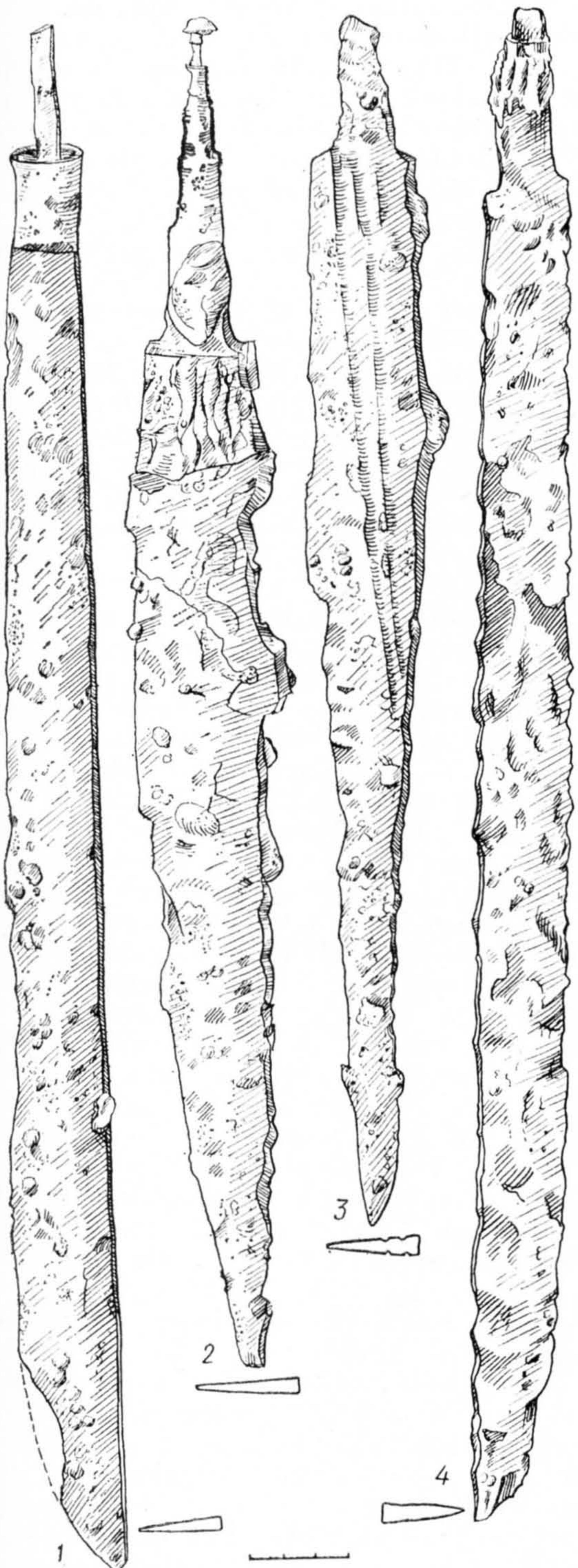
Atskirti vienašmenius kalavijus medinėmis be skersinių rankenomis nuo kovos peilių yra sunku, nes šie ginklai panašūs. Todėl pagrindinis kriterijus skirti turėtų būti kalavijų geležčių ilgis ir plotis². Reikia atsižvelgti ir į tai, kad kalavijai dažniau buvo naudojami kirsti nei durti. Pvz., romėnų „gladius“ buvo duriamasis ginklas, bet tiko ir kirsti (Nylen E., 1963, p. 186). Tuo jie iš esmės skiriasi nuo kovos peilių, kurių paskirtis — tik durti. Taigi vienašmeniais kalavijais medinėmis be skersinių rankenomis Lietuvoje laikytini ginklai, kurie daugiau kaip

¹ 1978 m. Lazdininkų kapyną tyrinėjo Kauno valstybinis istorijos muziejus. Ataskaita yra Lietuvos TSR MA Istorijos instituto Archeologijos skyriaus rankraštyne, byla Nr. 655, radiniai — Kauno valstybiniam istorijos muziejuje.

² Toliau bus kalbama tik apie kalavijų geležčių ilgi, nes jkotės dažnai būna sunykusios arba nulūžusios.

50 cm ilgio, o geležtės ne mažiau kaip 3 cm pločio.

Kalavijų kilmė ir raida. Kalbant apie vienašmenių kalavijų kilmę, reikia trumpai apsistoti ir

1 pav. V—VI a. kovos peiliai — vienašmenių kalavijų prototipas: 1 — iš Jauneikių k. Nr. 271, 2 — iš Plinkaigalio k. Nr. 50, 3 — iš Plinkaigalio k. Nr. 45, 4 — iš Plinkaigalio k. Nr. 16

prie kovos peilių. Atrodo, kad aptariamojo tipo kalavijams atsirasti didelės reikšmės kaip tik ir turėjo kovos peiliai.

Kovai skirtų peilių Lietuvoje randame vyrų kapuose. IV a. jie dar nedideli — 25—30 cm ilgio, o V—VI a. labai pailgėja ir jau įgauna vienašmeniams kalavijams artimų bruozų (pav. 1). Kai kurie kovos peiliai tuo metu viršijo 40 cm. Tokio ilgio ginklai pamažu prarado peiliams būdingus duriamuosius bruozus — siaurą ir ploną geležtę, ištęstą jos smaigalių. Jų geležčių nugarėlės storinamos, geležtės kalamos platesnės, smaigaliai labiau apskritėja. Peiliai tam-pa ilgesni ir sunkesni. Pvz., 46,8 cm ilgio kovos peilio, rasto Plinkaigalyje, Kėdainių raj., V a. kape Nr. 16 geležtė yra 40,9 cm ilgio ir 2,47 cm pločio; nugarėlė 0,77 cm storio (pav. 1:4). Šio ginklo dar pakankamai siaura, bet kartu ir sunki geležtė. Juo buvo galima ne tik durti, bet ir kirsti. To paties Plinkaigalio kapinyno V a. vyrų kapuose Nr. 45 ir 50 aptikti 39 ir 41,5 cm ilgio kovos peiliai. Pirmasis yra su 3,64 cm prie įkötės pločio geležte, kuri smaigilio link pamažu siaurėja; nugarėlė 0,88 cm storio (pav. 1:3). Toks peilis vartotas tik durti. Analogiškas kovos peilis-durklas aptiktas Greiženuose, Tauragės raj., kape Nr. VI (Bezzenberger A., 1900, p. 141, pav. 53). Abiejuose peilio geležčių šonuose yra po 2 neaiškios paskirties griovelius. Plinkaigalio kape Nr. 50 rastas kovos peilis artimesnis vienašmeniams kalavijams. Jo geležtė 30,5 cm ilgio, 3,5 cm pločio ir 0,77 cm storio, platesniu smaigaliu. I kapą šis ginklas įdėtas su medinėmis makštimis, kurių liekanų pastebėta ant geležtės (pav. 1:2). Kitas artimas vienašmeniams kalavijams kovos peilis aptiktas Jauneikiuose kape Nr. 271. Tai 47 cm ilgio ir 2,5—3,0 cm pločio geležte ginklas (pav. 1:1).

Iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad I tūkstantmečio vidurio Lietuvos gyventojai greta tipiskų kovos peilių turėjo labai artimų vienašmeniams kalavijams ginklų. Tai tarsi pereinamos formos kovos peiliai-kalavijai, iš kurių išriedėjo trumpi vienašmeniai kalavijai medinėmis be skersinių rankenomis.

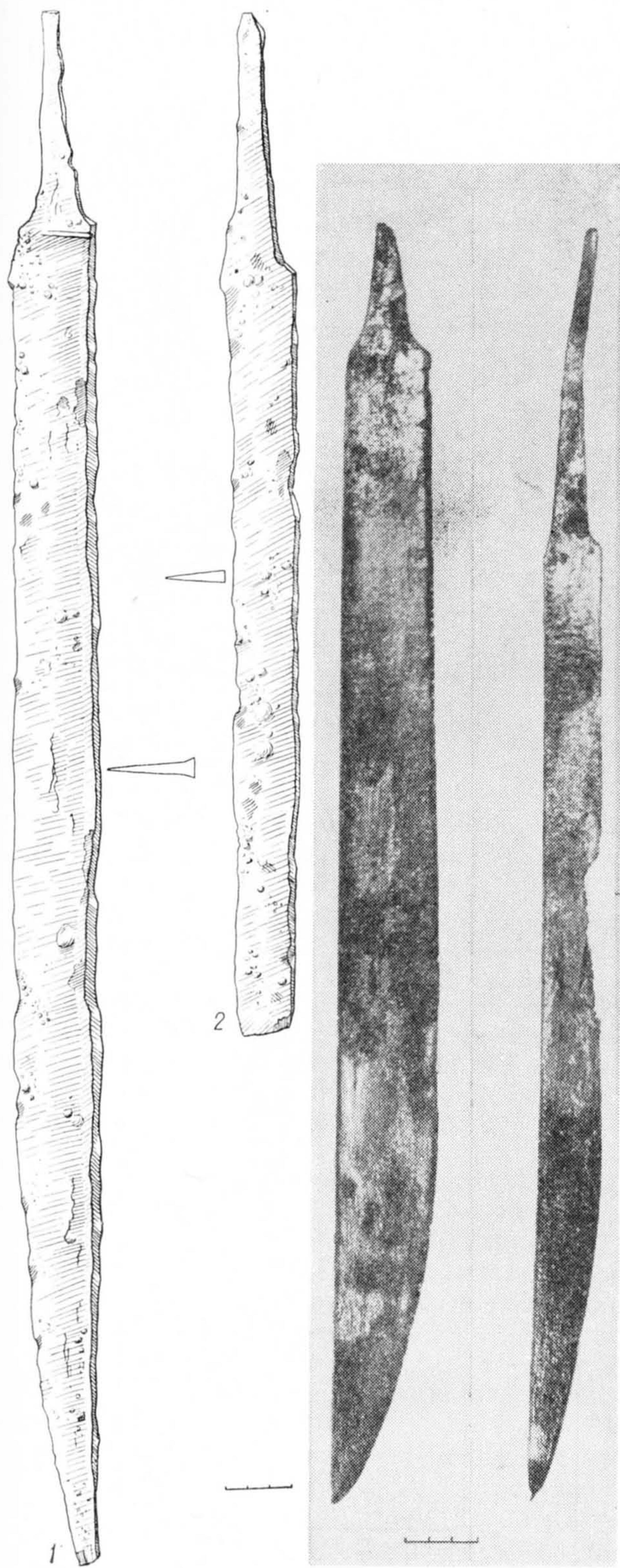
Kalavijų raidai Lietuvoje reikšmės turėjo ir naujas kovos būdas. Pirmiausia tai sietina su žirgo vaidmens išsaugimu. Nuo I tūkstantmečio vidurio kapinynuose padažnėjė žirgų kapai ir žirgo bei raitelio aprangos reikmenys rodo, kad tuo metu kovose svarbi vieta priklausė raiteliams. Iš Lietuvos archeologinės medžiagos ir laidojimo papročių matyti, jog su vienašmeniais kalavijais mūsuose kovojo ir pėsti kariai, ir raiteliai. Antai Jurgaičiuose, kapuose Nr. 15 (pav. 6), 16, Šernuose, Klaipėdos raj., kape Nr. 50 šalia mirusiųjų su vienašmeniais kalavijais buvo užkasti ir žirgai. Daugelyje kapų Kašučiuose, Kretingos raj. (k. Nr. 10, 14, 25), Kiauleikiuose

(k. Nr. 2, 5, 7, 15, 16, 34, 39, 40) ir Lazdininkuose (k. Nr. 18, 22, 25, 52, 55, 82, 96, 104, 141, 192, 195), Palangoje (k. Nr. 8, 21, 79c, 133, 149, 218, 219, 243, 245, 338) tarp įkapių rasta raitelio ir žirgo aprangos reikmenų. Šios įkapės rodo, kad tai raitelių kapai (Куликаускене P. K., 1953, c. 213). Greta minėtų kapų su žirgais, žirgo ir raitelio aprangos daiktais, yra kapų be žąslų, kamanų liekanų ir pentinų. Pvz., Vilkų Kampo kapinyne kalavijas — dažna vyrų įkapė, bet nėra minėtų raitelio ir žirgo aprangos reikmenų. Šių įkapių nerasta Barvuose kape Nr. 34, Nikėluose kape Nr. 3, Rubokuose kape Nr. III, Vėžaičiuose kape Nr. 667 (visi Šilutės raj.) ir kitur. Lyginant kalavijų ilgi raitų ir pėsčių karių kapuose, pastebima labai nedidelė raitujų vartotų kalavijų ilgėjimo tendencija. Apskritai Lietuvoje šio tipo kalavijai labai jvairaus ilgio. Raitujų kapuose Palangoje ir Lazdininkuose rastų kalavijų geležtės nuo 45,5 iki 72 cm ilgio, Kiauleikiuose — nuo 54 iki 62 cm, o Kašučiuose — nuo 49 iki 68 cm. Pėsčių karių kapuose pavieniai kalavijai yra labai ilgi. Antai Palangos kapyno kape Nr. 351 aptiktas 88 cm ilgio vienašmenis kalavijas. Jo geležtė 72 cm ilgio ir apie 4,0—4,5 cm pločio. Rankena medinė, uždėta ant 16 cm ilgio įkotės. Kalavijas buvo padėtas prie mirusiojo kairio šono; dar įdėta 2 ietys, peilis, dalgelis, 2 žalvarinės lankinės laiptelinės ir aguoninės segės, 2 žalvariniai jvjiniai žiedai ir diržas su sagtimi. Kapas datuotinas X—XI amžiumi. Kitas 84 cm ilgio vienašmenis kalavijas aptiktas Kašučiuose kape Nr. 14. Jo geležtė 71 cm ilgio ir 4,0 cm pločio, įkotė 13 cm ilgio. Kalavijas rastas VIII a. pabaigos—IX a. kape. Jame buvo 2 ietigaliai, miniatiūrinis įmovinis kirvis, dalgis, trinariai žąslai, 3 žalvarinės antkaklės — 2 storėjančias užkeistais galais ir vytinė kilpiniai galais, žalvarinė lankinė gyvulinė segė, storagalė apyrankė daugiakampiais galais, 2 žalvariniai jvjiniai žiedai ir diržo bei 2 geriamųjų ragų liekanos. Tai ilgiausi vienašmeniai medinėmis be skersinių rankenomis kalavijai Lietuvoje. Kituose karių kapuose jie trumpesni. Vilkų Kampo kapinyne rasti kalavijai yra tik 57—61 cm ilgio, su 47—51 cm ilgio geležtėmis. Barvuose kape Nr. 34 aptiktas ginklas yra 66 cm ilgio ir t. t. Labai jvairus vienašmenių kalavijų ilgis bei nedidelis raitų ir pėsčių karių kalavijų ilgio skirtumas rodo jų antraeilij vaidmenį, t. y. mūsyje jie nebuvo pagrindinis ginklas. Kalavijus greičiausiai vartodavo, netekę pagrindinio ginklo, tuo metu — ieties.

Vienas ankstyviausių vienašmenių be rankenos skersinių kalavijų rastas 1891 m., tyrinėjant Šernų kapyną. Vokiečių mokslininkas A. Bezenbergeris turtingame V a. vyro kape Nr. 50 aptiko trumpą vienašmenį kalaviją su medinės rankenos liekanomis, skydo umbą, ietigalių rom-

bine plunksna, peilį, sidabrinę antkaklę viela apvyniotais galais su kilpele ir kabliuku, žalvarinę žieduotąją antkaklę, 3 žalvarines ir geležinę lankines seges, sidabrinį ir žalvarinį ivijinius žiedus, žalvarinę ivijinę apyrankę ir kitų dirbinių (Bezzenberger A., 1892, p. 155—157, lent. VIII, XIV, XV). Paminėtinas Lazdininkų kapynas, kuriame vienašmenių kalavijų rasta griautiniuose VI—IX a. kapuose. Antai VI a. kape Nr. 27 aptiktas vienašmenis be rankenos skersinių kalavijas, ietigalių profiliuota plunksna dalis, 3 žalvarinės lankinės, gyvulinė ir 2 laiptelinės segės, smeigtukas kryžine galvute, 3 jvjiniai žiedai, diržo sagtis ir skirstiklis, puodelis bei galastuvas. VII a. įkapių komplektuose aptikta sidabrinė tordiruotu lankeliu su kilpele ir kabliuku antkaklę, žalvarinių plokšteliinių sidabro plokšttele puoštų, žalvarinių skliutakoju segių, žalvarinių ivijinių žiedų, gintaro kabučių. VIII a. kapų įkapės buvo: laiptelinės, gyvulinės, aguoninės segės, trikampio skersinio pjūvio išgaubtais galais apyrankės, žalvariniai jvjiniai žiedai, gintaro kabučiai ir kiti buitiniai daiktai bei ginklai.

Lazdininkuose IX a. kapuose Nr. 1, 82, 96, be aptariamųjų kalavijų, ietigalių ir peilių, rasta žalvarinė vytinė antkaklė, didelių žalvarinių aguoninių segių, masyvi ištęsto trikampio skersinio pjūvio apyrankė, primenantis vadinašias karių apyrankes, pusapvalio skersinio pjūvio storėjančiais galais apyrankė, žalvarinių ivijinių žiedų, gintaro karolių — amuletų, žąslų, įmovinis miniatiūrinis kirvelis, pjautuvėlis, puodelis ir odinių diržų liekanų. Keletas ar net keiliolika vienašmenių kalavijų buvo aptikta Aukštakiemų kapinyne. O. Tišleris mini, kad čia, D ir E periodų kapuose (V—VIII a. pagal O. Tišlerį ir H. Kemkę), aptinkama vienašmenių kalavijų su kirviais, lankinėmis segėmis, žiedais ir kitais to laikotarpio daiktais (Tischler O., 1888, p. 121—122). 2 aptariamojo tipo kalavijai rasti Jauneikiuose apardytuose VII a. kapuose (Taučavičienė B., Taučavičius A., 1978, p. 158). Kape Nr. 377 greta vyro griaučių liekanų aptiktas 71,5 cm ilgio ginklas (pav. 2 : 1). Jo geležtė 4 cm pločio, nugarėlė 1,3 cm storio. Ant 9,0 cm ilgio įkotės buvo išlikę medinės rankenos be skersinių pėdsakai. Atrodo, jų kapų kalavijas įdėtas be makštų. Kape Nr. 455 išliko 47 cm ilgio kalavijo geležtės dalis, padėta prie mirusiojo kairio šono. Suardytoje krūtinės srities vietoje rasta žalvarinės lankinės skliutakojės segės dalis ir perlaužtas įmovinis ietigalis lauro lapo formos plunksna. Kairėje pusėje prie dubens buvo padėtas įmovinis kirvis. Čia aptiktas kalavijas skiriiasi nuo kapo Nr. 377 ginklo siauresne geležte ir plonesne nugarėle. Geležtė 3 cm pločio, nugarėlė 0,5 cm storio (pav. 2 : 2). Jis pri mena Latvijoje VI ir ypač VII a. vartotus trum-

2 pav. Vienašmeniai VII
a. kalavijai iš Jauneikių
kapinyno: 1 — iš k. Nr.
377, 2 — iš k. Nr. 455

3 pav. Vienašmeniai
VIII—IX a. kalavijai: 1 —
iš Pamusių, 2 — iš Var-
liškių

pus kovos peilius-kalavijus (LAR, 1974, lent. 39 : 15; Graudonis J., 1978, pav. 9 : 12). Paminėtinis apie 70 cm ilgio su 57 cm geležte kalavijas iš Gibaičių, Šiaulių raj. (Tarvydas B., 1933, pav. 2), ir kalavijo liekanos iš Pašušvio, Kėdainių raj.³ 50 cm ilgio su 4 cm pločio geležte kalavijas atsikintinai aptiktas Lieporuose, Joniškio raj. (Tarvydas B., 1934, p. 37)⁴.

VIII—IX a. kapuose vienašmenių kalavijų be rankenos skersinių padaugėja. Net ir nedidele apimtimi kasinėtuose Jurgaičių, Vilkų Kampo, Kiauleikių kapinynuose rasta 19. Iš 18 kapų su vienašmeniais kalavijais Palangoje VIII—IX a. datuotini 14 vyrų kapai. Juose rasta būdingų tam laikotarpiui žalvarinių lankinių aguoninių, gyvulinių segių, miniatiūrinių kapliukų, kirvelių, dalgelių. Ginklų komplektą sudaro kalavijas, 2—3 ietys su įmoviniais ietigaliais. Dažnai pasitaiko gintaro karolių ir žalvarinių įvijinių žiedų, rečiau — gintaro kabučių, o turtinguose kapuose randama retų tuo metu sidabrinį lankinių gyvulinių segių. Iš raitelio aprangos daiktų pasitaikė geležinių ir žalvarinių pentinų; žirgo apranga šiuose kapuose — kamanos ir žaslai.

Vienašmenis kalavijas rastas ir Girkalių, Klaipėdos raj., kapinyne. VIII—IX a. kape Nr. 50 aptikta apie 70 cm ilgio kalavijas, 2 įmoviniai ietigaliai, peilis, žaslai, pentinas, žalvarinė lankinė gyvulinė segė, 2 žalvariniai įvijiniai žiedai, diržo liekanų, miniatiūrinis molinis puodelis, žalvarinis geriamojo rago apkalas, dalgelis, miniatiūrinis dalgelis ir 2 gintaro karoliai⁵.

VIII—IX a. — tai metas, kada vienašmenių be rankenos skersinių kalavijų yra gausiausia, o jų paplitimo teritorija plačiausia. Pavienių kalavijų rasta net rytų ir pietų Lietuvos pilkapiuose. Tai Pamusių, Varėnos raj., ir Varliškių, Trakų raj., kalavijai (Szukiewicz W., 1900, lent. 1 : 2; Kuncienė O., 1973, p. 108—109). Pamusių kalavijas yra 53,6 cm ilgio su 4,2 cm pločio geležte ir 0,5 cm storio nugarėle (pav. 3 : 1)⁶. Varliškėse rastas kalavijas yra 60,5 cm ilgio, geležtė 3,1 cm pločio ir 0,5 cm storio (pav. 3 : 2)⁷.

Atskirai paminėtinas kalavijas iš Varliškių kape Nr. 4. Jo geležtės šonai prie nugarėlės ornamentuoti smulkiu geometriniu ornamentu (pav. 4). Tai vienintelis šios rūšies ginklas ornamentuota geležte.

IX a. pabaigoje—X a. Lietuvoje atsirado pirmieji kalavijai su rankenos skersiniais (Volkaitė-Kulikauskienė R., 1964, p. 205). Pamažu plis-

³ Radinys saugomas KVIM, inv. Nr. 715 : 61.

⁴ Radinys saugomas ŠAM, inv. Nr. 199.

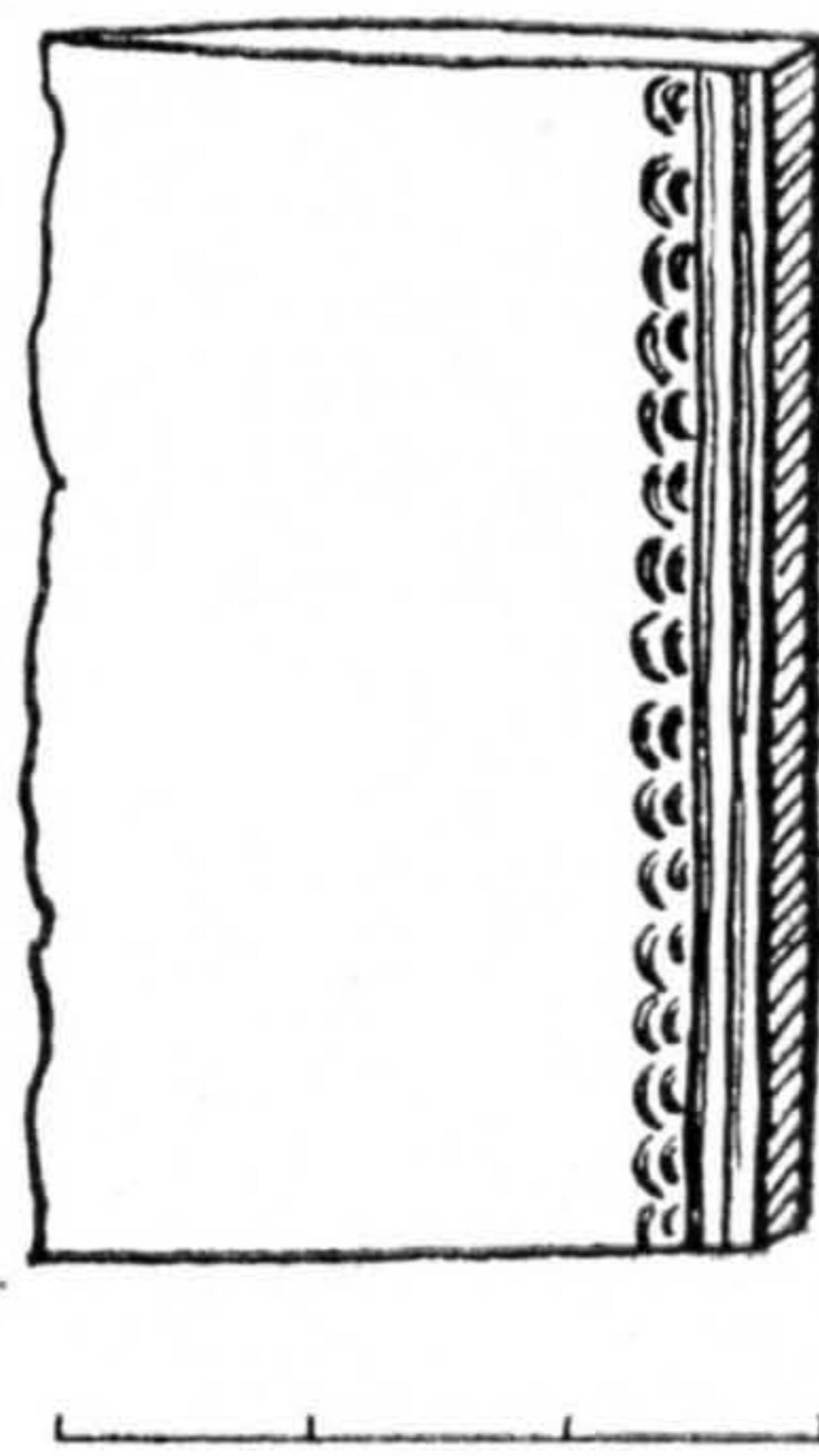
⁵ Girkalių kapinyno tyrinėjimams vadovavo istorijos m. dr. R. Kulikauskienė ir istorijos m. kand. doc. P. Kulikauskas. Ataskaita yra IIAS rankr., byla Nr. 263. Medžiaga plačiau neskelbta, saugoma IEM, AR 492 : 1—482.

⁶ Radinys yra IEM, AR 122 : 1.

⁷ Radinys saugomas IEM, AR 126 : 28.

dam, jie stumia iš pajūrio gyventojų ginkluotės primityvesnius peilio formos kalavijus, todėl X—XI a. pradžios kapuose vienašmenių be ran-kenos skersinių kalavijų labai sumažėja. Jų rasta Laiviuose, Kretingos raj., Nikēluose, Pryš- mančiuose ir Palangoje. Pastarojo kapinyno 4 kapuose kalavijai rasti su gana vėlyvomis įka- pėmis. Tai jau minėtas kapas Nr. 351 ir kapai Nr. 1, 84 ir 133. Pvz., kape Nr. 1 kartu su kalaviju aptikta suplokštėjusi žalvarinė lankinė se- gė aguoninėmis galvutėmis (žr. LLM, t. 1, pav. 418), pusapvalio skersinio pjūvio kiek storėjan- čiais galais apyrankė su 3 ivjiniais žiedais ant lankelio, peilis ir sunykusio odinio diržo liekanų.

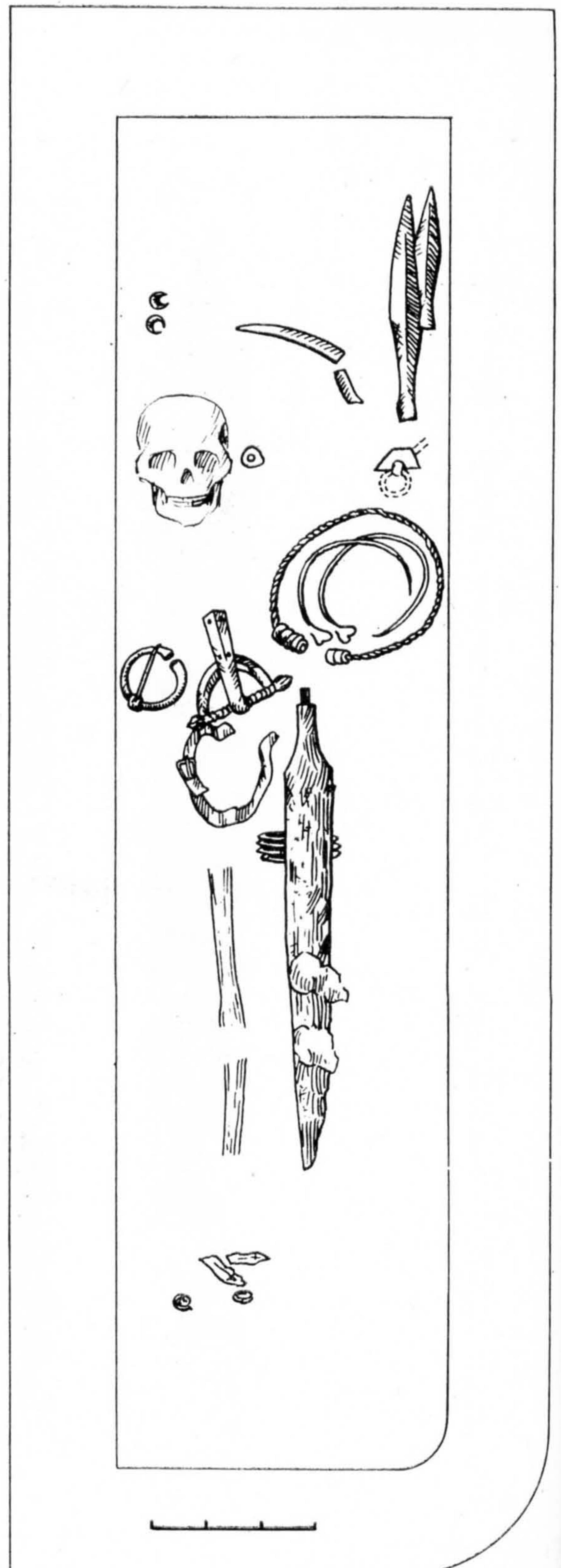
Lankinių aguoninių segių pasirodo VIII a.—IX a. pradžioje. X a. jos labai masyvios, plokš- čios ir sunkios, o XI a. jau ima tapti nemadingos (Volkaitė-Kulikauskienė R., 1970, p. 160). Kaip tik tokia masyvi, didelė ir plokščia segė rasta kape Nr. 1. Todėl šį kapą, o kartu ir vienašmenį kalaviją reikėtų datuoti jau X amžiumi. Kapo Nr. 84 įkapes sudarė kalavijas, 2 įmoviniai ietigaliai, žąslai, miniatiūrinis kapliukas, dalgelis, 2 lankinės aguoninės ir gyvulinės segės bei kiti dirbiniai. Segės analogiškos jau aprašytajai, todėl ir šis kapas datuotinas X amžiumi. X—XI a. reikėtų skirti Palangos kapą Nr. 133. Įkapių komplektą sudarė vienašmenis kalavijas, 2 įmo- viniai ietigaliai, vytinė antkaklė kilpiniais už- keistais galais, žalvarinė pasaginė daugiakam-

4 pav. Varliškių kalavijo geležtės ornamentas

pėmis galvutėmis ir lankinė aguoninė segės bei kiti daiktai (pav. 5).

Pavienių vienašmenių kalavijų rasta Laiviuose kapuose Nr. 4 ir 64. Be to, vienas aptiktas atsitiktinai. Pirmajame kape rastas minėtas kalavijas, geležinis vytų vielų skirstiklis su kilpa gale, apavo liekanų, puoštų žalvariniais spurgeliais, ir geležinis pentinas. Antrajame kape — Nr. 64 — buvo kalavijas, įmovinis ietigalis siau-

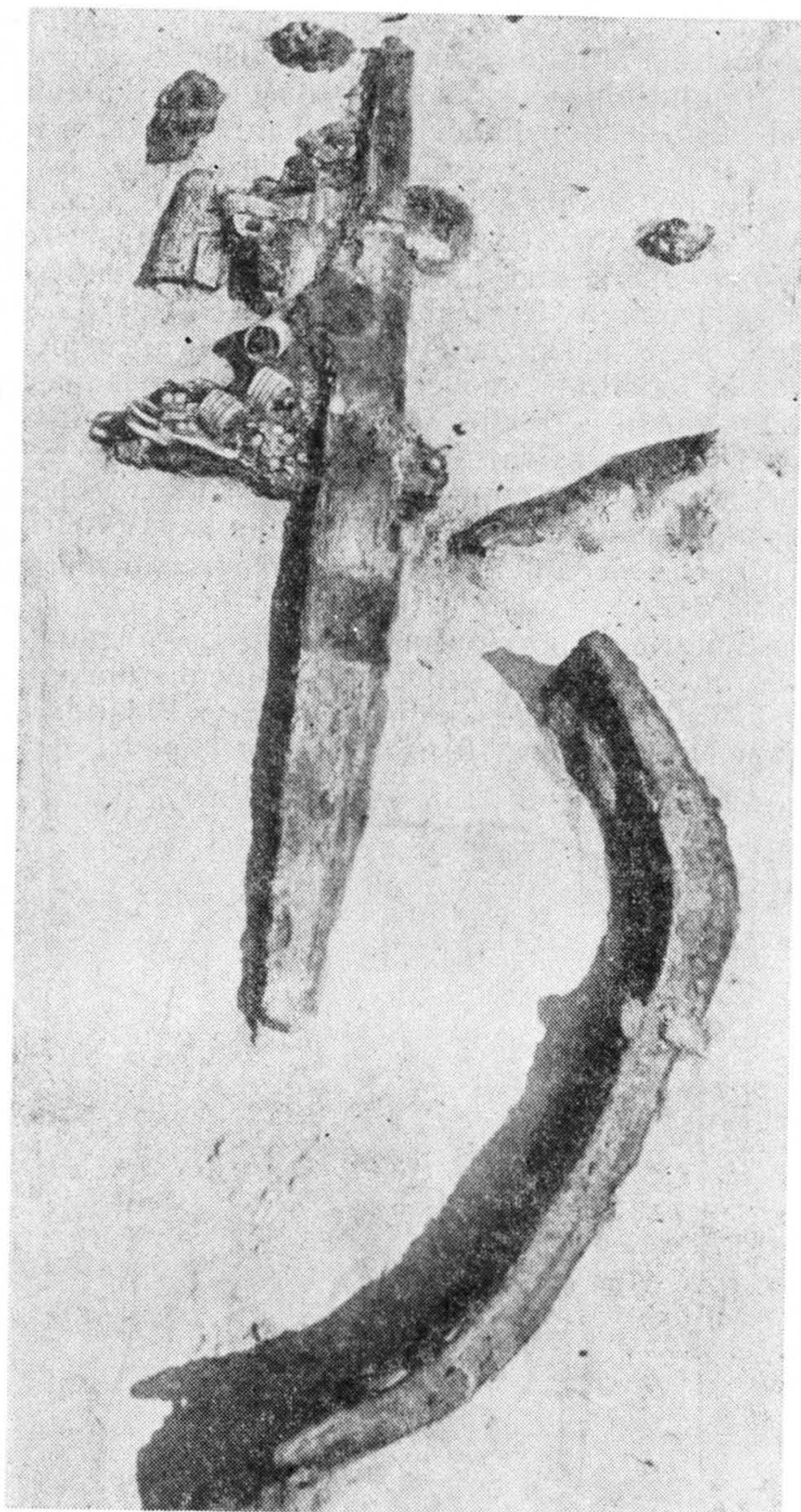
5 pav. Palangos kapinyno X—XI a. k. Nr. 133 planas

6 pav. Jurgaičiai k. Nr. 15

ra trumpa plunksna ir plačia įmova, miniatiūriniai žąslai, diržo liekanų su žalvariniais apkais, žalvarinė pasaginė segė cilindrinius galais, tordiruotu lankeliu, žalvarinė miniatiūrinė pasaginė segutė, 3 gintaro karoliai, žalvarinė žvija. J. Puzinas ir O. Navickaitė mini Pryšmantę ir Nikėlų kapinyną IX—X ir X—XI a. kapus su vienašmeniais kalavijais (Navickaitė O., 1961, p. 86, pav. 14, 15, 16; Puzinas J., 1938, p. 114). 1978 m. tyrinėtame Slengių, Klaipėdos raj., kapyno kape Nr. XXXIII rastas dar vienas vienašmenis kalavijas datuotinas ne ankstesniu laikotarpiu kaip X amžiumi.

Vienašmenių kalavijų be rankenos skersinių forma turėjo įtakos ir vėlesnių kalavijų gamybai. R. Kulikauskienės nuomone, šie ginklai yra IX a. pabaigoje—X a. gamintų M tipo kalavijų prototipas (Volkaitė-Kulikauskienė R., 1964, p. 206). Jų geležtės forma visiškai analogiška vienašmenių kalavijų medinėmis be skersinių rankenomis geležtėms. Be to, jie galėjo turėti įtakos ir vietiniams vakarų Lietuvoje paplitusiems anteniniams kalavijams atsirasti. Pastarieji yra vienašmeniai, jų geležtės forma labai primena kalavijų be skersinių geležtę, tik jie daug siauresni (Volkaitė-Kulikauskienė R., 1964, p. 217).

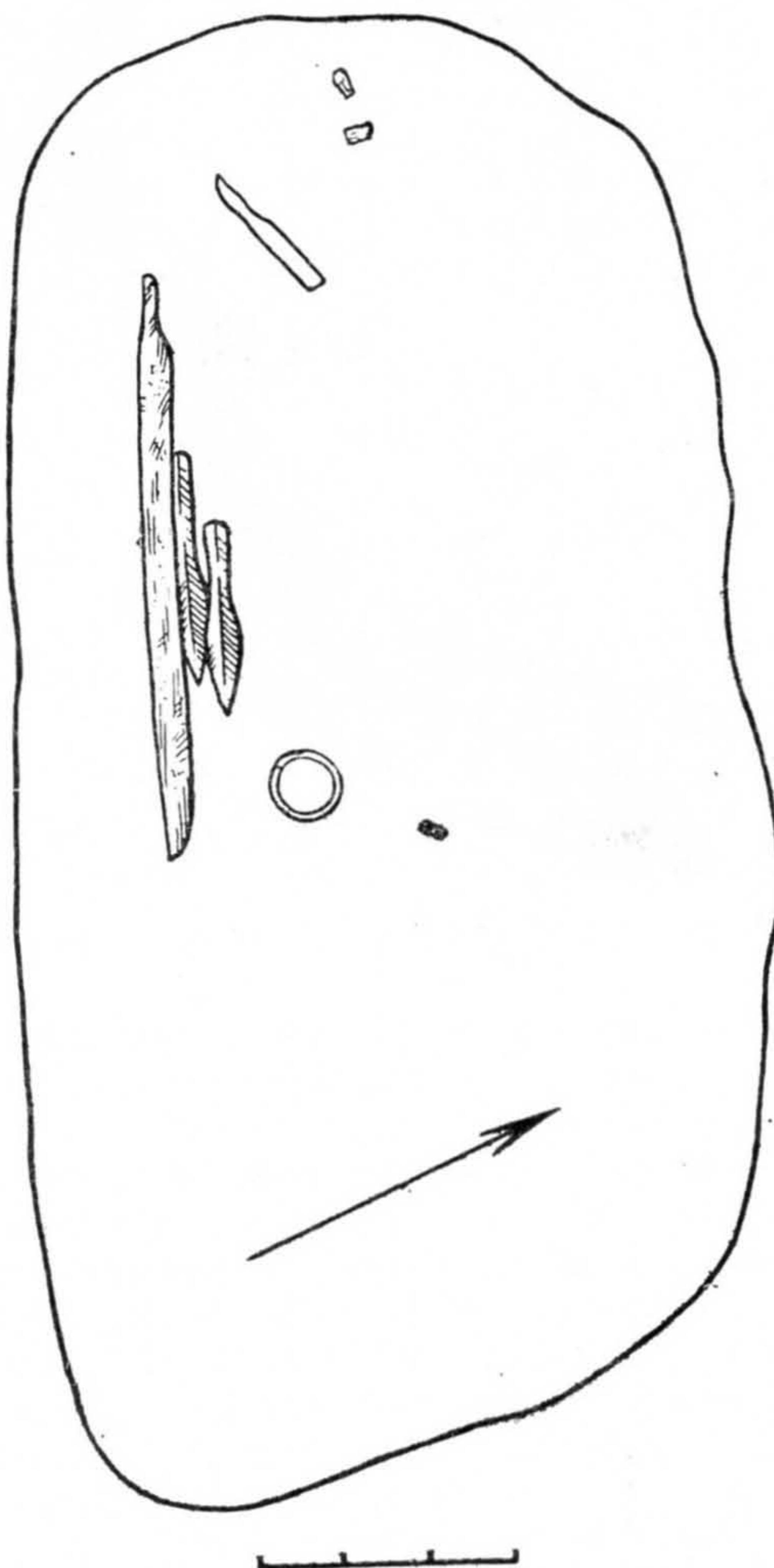
7 pav. Jurgaičių k. Nr. 16 detalė su vienašmeniu kalaviju

Padėtis kapuose, makštys ir jų apkalai. Iš kalavijo padėties prie griaučių matyti, kad nebuvo nusistovėjusio papročio, kaip jį dėti kape. Dažniausiai kalavijas dėtas su makštimis, prikabintas prie diržo iš kairės, t. y. taip, kaip buvo nesiojamas (Jurgaičiai k. Nr. 15, Kašučiai k. Nr. 14, 25, Lazdininkai k. Nr. 1, 37, 55, 82, 96, 101, Vilkų Kampas k. Nr. 16 ir kitur) (pav. 6). Nerečiau į kapus dėti prie mirusiojo peties ir iš dešinės. Atskirai paminėtinas atvejis, kai kalavijas rastas po nugara (Lazdininkai k. Nr. 18). Tai vienintelė jo padėtis kape ne tik Lietuvoje,

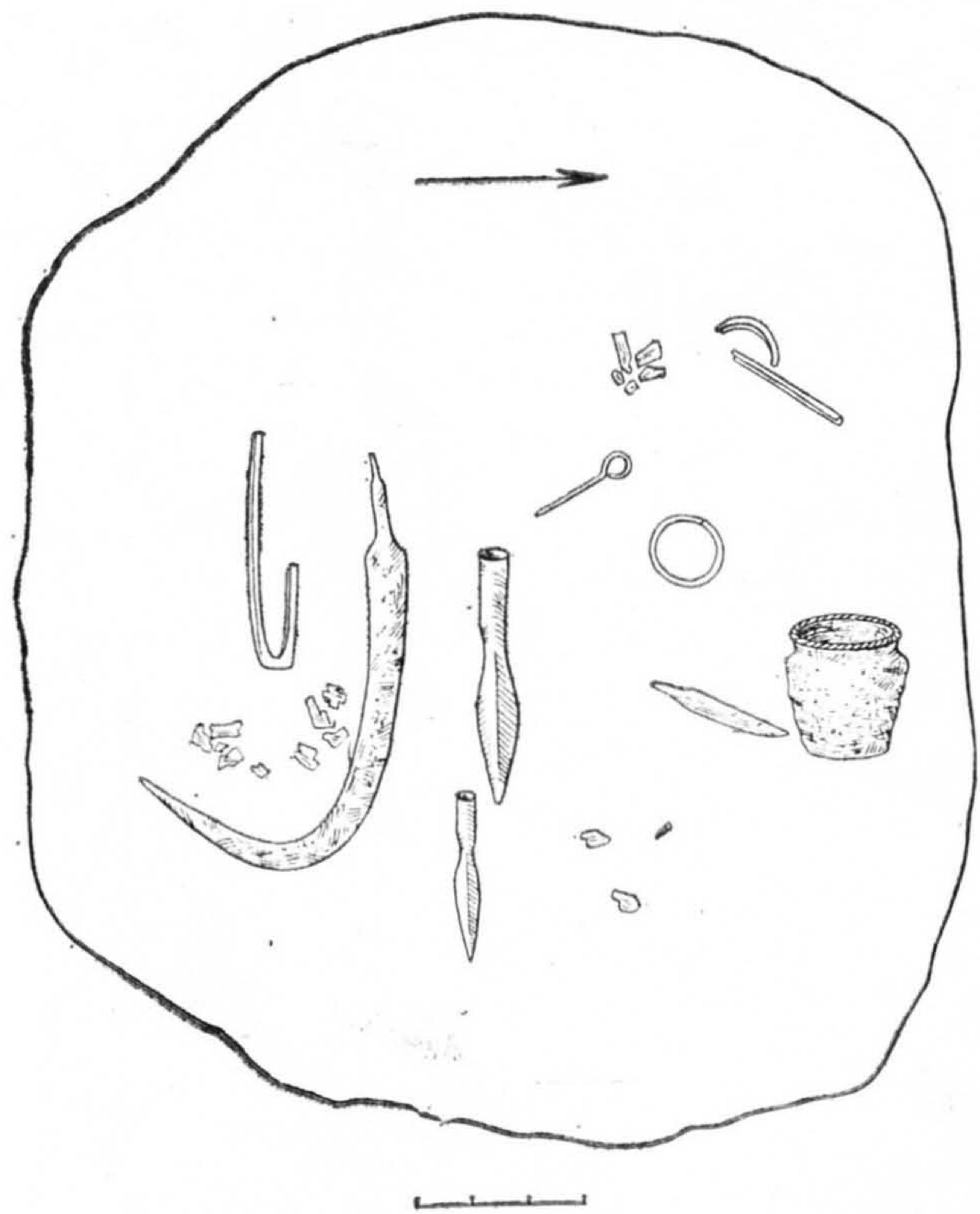
bet ir visoje baltų teritorijoje. Kodėl jis padėtas po mirusiojo nugara, tuo tarpu neaišku.

Degintiniuose kapuose vienašmeniai kalavijai buvo dedami duobėje prie kaulų krūvelės ir kitų įkapių ar tiesiog ant jų. Vilkų Kampo „Kapų kalno“ kapinyno VIII a. degintinis kapas Nr. 4 įrengtas, iškasus netaisyklingą apskritą 150 cm skersmens duobę. Jos dugnas pabarstytas pelenais ir degésiais, įmesta žalvarinė pelėdinė segė, paskui supilti sudeginto mirusiojo kaulai ir kairėje duobės pusėje sudėtos įkapės: vienašmenis kalavijas, 2 ietys, peilis, geriamasis ragas su žalvariniaiš apkalais, ir duobė užkasta (pav. 8). Panašiai įrengtas ir kitas to paties kapinyno ir amžiaus degintinis kapas Nr. 1. Tik, prieš dedant kalaviją į kapą, jis sulenkta (pav. 9).

Aptariamieji vienašmeniai kalavijai dažniausiai buvo dedami į kapus su medinėmis makštis. Tai rodo gerai išlikusios makštys Palangoje kape Nr. 245 (pav. 10), Vėžaičiuose kape Nr. 667

8 pav. Vilkų Kampo „Kapų kalno“ kapinyno degintinis k. Nr. 4

9 pav. Vilkų Kampo „Kapų kalno“ kapinyno degintinis k. Nr. 1

arba jų liekanos Kašučių, Kiauleikių, Lazdininkų, Jurgaičių, Vilkų Kampo ir kitų kapinynų kapuose su kalavijais. Ar medinės makštys būdavo aptraukiamos oda, kaip dažnai daryta vėlesniu laikotarpiu, neaišku. Ant kai kurių kovos peilių randama odinių makštų liekanų, tačiau jiems makštis greičiausiai darydavo vien iš odos, nes jie nebuvovo tokie ilgi ir sunkūs, kad prapjautų odą, kaip tai galėjo atsitikti su kalavijų makštis. Kai kurie kalavijai kapuose randami aiškiai be makštų (Jauneikiai k. Nr. 377). Retai pasitaiko tik makštys (Vilkų Kampas k. Nr. 2, Bikavénai k. Nr. 210 (Tautavičienė B., 1970, p. 79). Matyt, jos simbolizavo kalaviją; gal į kapą jų nedėjo taupumo sumetimais, o gal tuo metu neturėjo.

Medinės kalavijų makštys paprastai būdavo apkaustomos geležine ar žalvarine juoste. Apkalai labai paprasti, be jokio ornamento ar pa-puošimo, U raidės pavidalo juostelė apgaubdavo medinių makštų galą ir jas suspausdavo (pav. 11). Ne visų kalavijų makštys būdavo apkalamos juoste įstisai. Antai kalavijas iš Vilkų Kampo kapinyno kapo Nr. 1 apkaltas tik prie smaigilio ir rankenos. Prie rankenos makštys apkaltos maždaug 10 cm ilgio juoste, o gale — 12 cm ilgio apkalu su skylutėmis prie medinių makštų pritvirtinti.

10 pav. Vienašmenis kalavijas su makštinių, apkaltomis geležiniais apkalais; Palangos k. Nr. 245

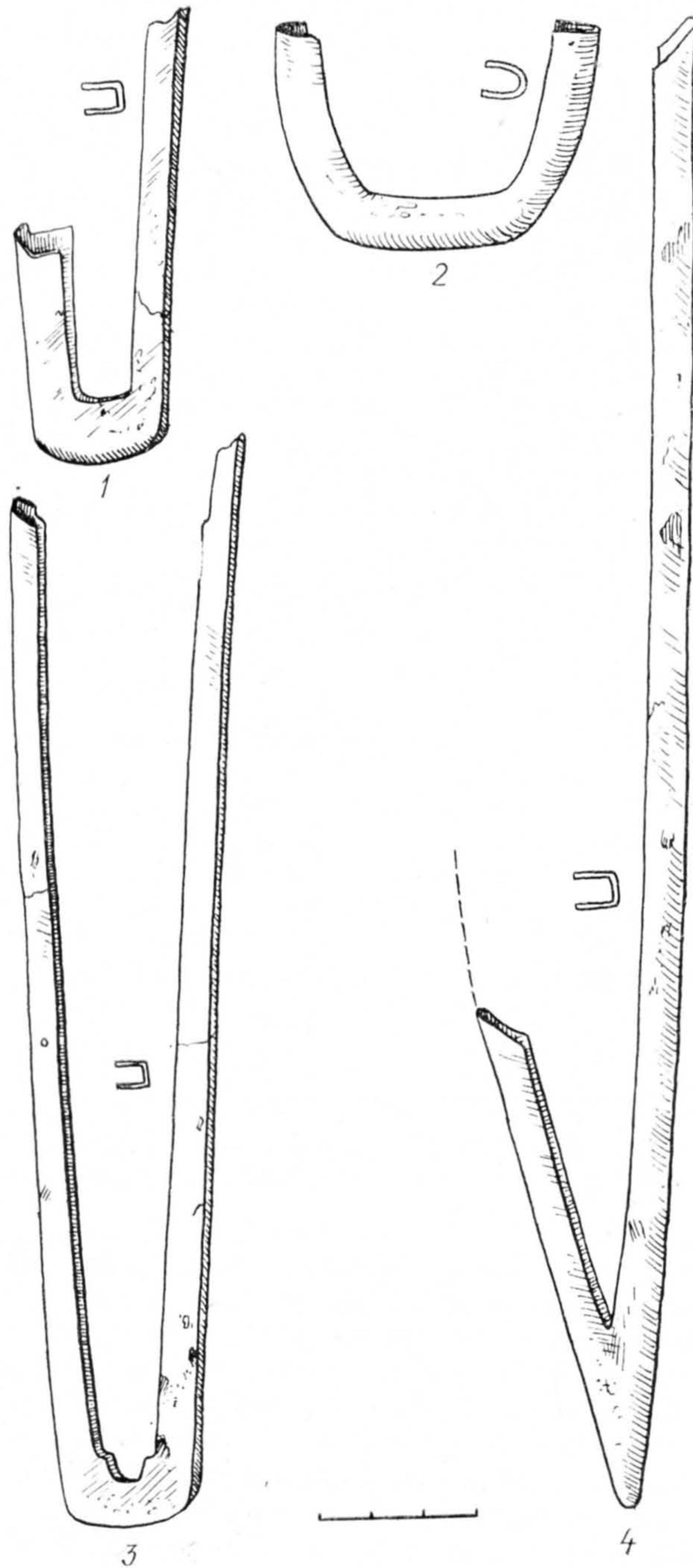
sinių rankenomis tobulesnis variantas — M tipo ir anteninių — pasitaiko vakarinėje Lietuvos dalyje. Be to, ir kitų tipų vienašmenių bei dviašmenių kalavijų radimo vietų daugiau pajūryje. Rečiau jų Žemaitijos ir vidurio Lietuvos kapinynuose bei rytų Lietuvos pilkapiuose.

Toks vienašmenių medinėmis be skersinių rankenomis kalavijų, kitų rūsių ginklų arba kai kur ių jų formų paplitimas nedidelėse teritorijo-

Kariai kalavijus nešiojo prikabintus prie diržo odine juoste, kuri kairėje pusėje būdavo perverriama per geležines arba geležinę ir žalvarinę makštų kilpas (Volkaitė-Kulikauskienė R., 1964, p. 200, pav. 3) arba per geležinę makštų apkalo kilpą rankenos ir makštų sandūroje. Pastarasis nešiojimo būdas buvo labiau paplitęs. 6—8 cm skersmens geležinių kilpų dažnai randama prie kalavijų.

Paplitimas ir gamybos technologija. Kartografuojant vienašmenius medinėmis be skersinių rankenomis kalavijus, paaiškėjo, kad daugiausia jų Lietuvos pajūryje — kuršių ir skalvių gyventose žemėse (plg. LAA, t. 3, žem. 9). Iš 31 kalavijų radimo vietas 11 radimviečių skirtinos kuršių ir 7 — skalvių kapinynams. Tik pavienių kalavijų pasitikė kitų genčių žemėse (pav. 12). Paplisti jiems Žemaitijoje ir šiaurės Lietuvoje greičiausiai neleido čia įsigalėję platieji kovos peiliai-kalavijai, kuriais žemaičiai ginklavosi VII—VIII a., o žiemgaliai — nuo VII iki XII a. (LAA, t. 4, p. 124).

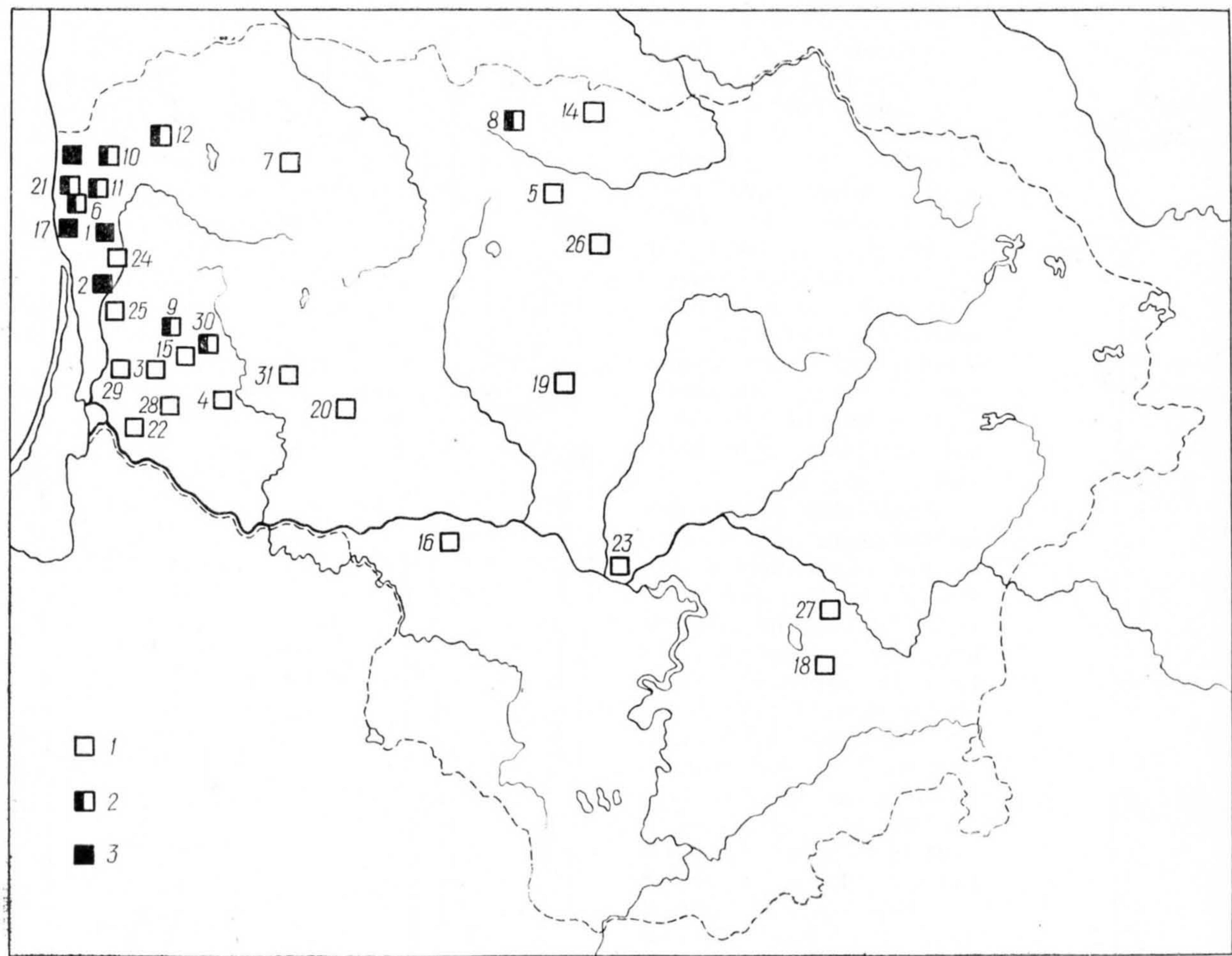
Istoriškai susiklosčiusios tradicijos kartojasi ir vėlesnio laikotarpio (X—XIII a.) kalavijų su įvairios formos rankenomis paplitimo areale. Neatsitiktinai ir vienašmenių medinėmis be sker-

11 pav. Žalvariniai ir geležiniai vienašmenių kalavijų makštų galų apkalai; 1 — iš Jurgaičių k. Nr. 15, 2 — iš Palangos k. Nr. 235, 3 — iš Vilkų Kampo k. Nr. 1, 4 — iš Palangos k. Nr. 338

se rodo jų stabilumą ir raidą atskirose Lietuvos srityse. Todėl reikėtų manyti, kad vienašmenių kalavijų gamybos centras buvo jų paplitimo zonoje.

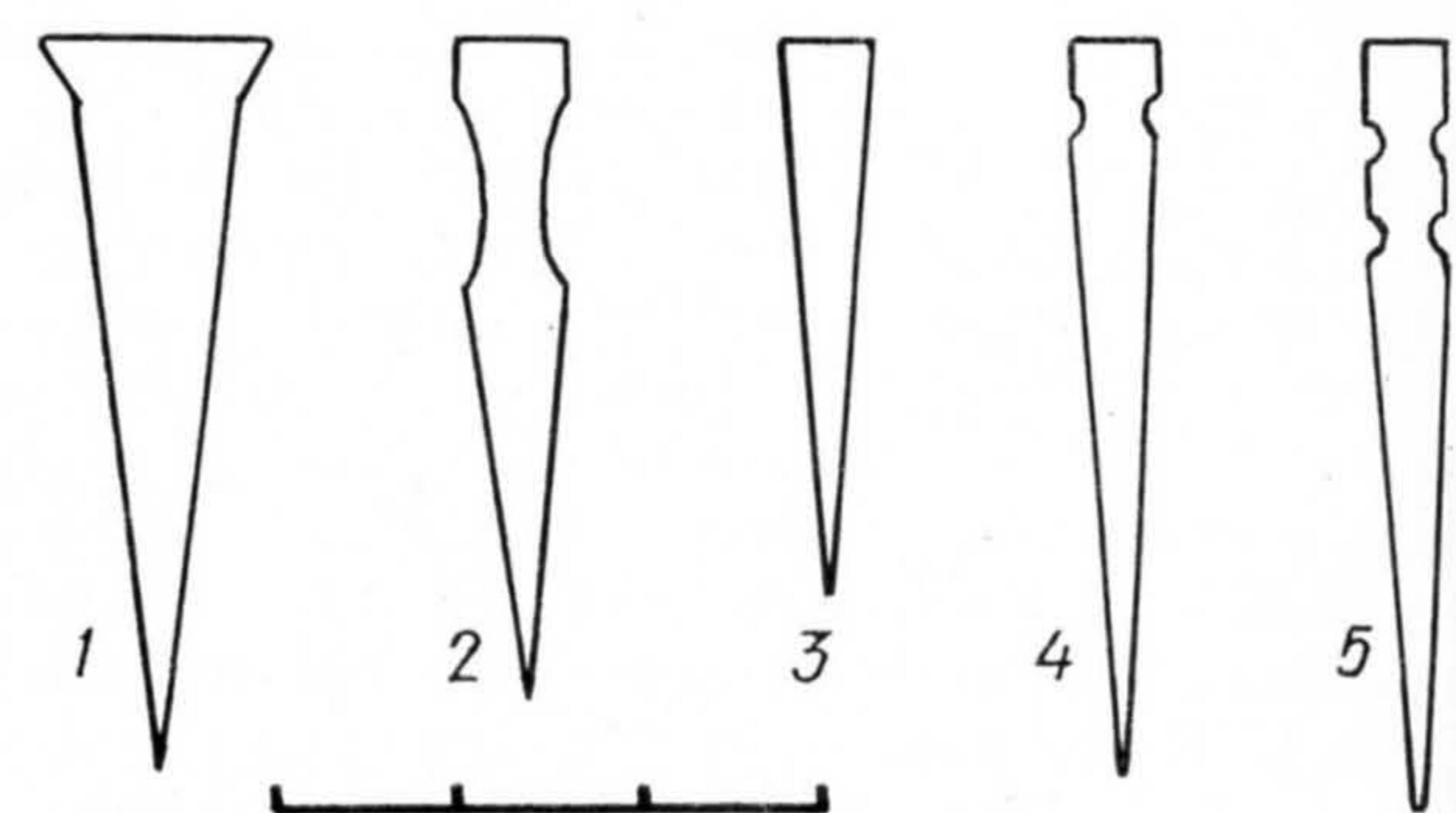
Vienašmenių be rankenos skersinių kalavijų kilmei nustatyti didelės reikšmės turi jų metalografinis tyrimas. Metalografinė šių ginklų ana-

12 pav. Vienašmenių medinėmis be skersinių rankenomis kalavijų paplitimas Lietuvoje: 1 — 1 kalavijas kapinyne, 2 — nuo 2 iki 10 kalavijų kapinyne, 3 — daugiau kaip 10 kalavijų kapinyne

lizė parodė, kad jie gaminti taikant tokią pačią technologiją, kaip ir kitiems to meto Lietuvos ginklams bei darbo įrankiams — cementavimą ir „paketinį“ būdus (Станкүс Й., 1971, c. 23). Cementuodami kalavijus, ginklakaliai galėjo padaryti geležtes plieniniais ašmenimis, nes cementuojant anglis (C) kiaurai prasiskverbavo į ašmenis, kurie yra plonesni už likusią geležtęs dalį. Taip pagamintas kalavijas iš Kiauleikių kapynyno kapo Nr. 34⁸. Jo geležtė cementuota iš abiejų pusių (Stankus J., 1970, p. 115). Gaminant kalavijus „paketinėmis“ geležtėmis, būdavo suvirinama keletas geležinių ir plieninių juostų. Taip pagaminti 2 vienašmeniai be rankenos skersinių kalavijai (Stankus J., 1970,

p. 121)⁹. Skirtinga kalavijų gamybos technologija diktuodavo ir nevienodos geležčių skersinių pjūvių formas (pav. 13).

13 pav. Vienašmenių kalavijų geležčių skersiniai pjūviai:
1 — iš Jauneikių k. Nr. 377, 2 — iš Vilkų Kampo k. Nr. 1,
3 — iš Jauneikių k. Nr. 455, 4 — iš Kiauleikių k. Nr. 34,
5 — iš Kašučių k. Nr. 25

⁸ Radinys saugomas KVIM, inv. Nr. 1890 : 10.

⁹ Kiauleikiai, KVIM, inv. Nr. 1890 : 11; Laiviai, kapas Nr. 64, KVIM, inv. Nr. 1689 : 281.

VIENAŠMENIAI KALAVIJAI KITOSE BALTŲ GENTYSE

Nedaug turime duomenų apie vienašmenių kalavijų gausumą ir paplitimą Rytų Prūsijoje antrojoje I tūkstantmečio pusėje. Peržvelgus archeologinę literatūrą apie šią teritoriją, rasta paminėta 30 vienašmenių kalavijų iš 14 radimo vietų (pav. 14). Daugiausia jų aptikta buv. Benkenšteino (Benkenstein) vietovės (dab. Elbliongas, LLR) kapinyne. 1907—1918 m. Jame rasta 11 vienašmenių kalavijų, iš kurių 4 buvo sidabro plokšteliemis puoštomis makštimis (Ehrlich B., 1931, p. 18; Urbańczyk P., 1978, p. 109—110, 132).

4 vienašmeniai kalavijai pasitaikė degintiniuose kapuose buv. Silberbergo (Silberberg) kapinyne (dab. Srebrna Góra prie Lenčių (Lenzy) Elbliongo raj., LLR) (Ehrlich B., 1931, p. 22). Keletas žinoma iš buv. Ekrytų (Ekritten) vietovės (dab. Vetrovo, Primorsko raj., Kaliningrado sritis, RTFSR) (Hollack E., 1914, p. 282, 284, 285, pav. 127). 2 vienašmeniai VII—VIII a. datuotini kalavijai rasti kairiame Nemuno krante, Linkūnų (dab. Sovetsko raj.) kapinyne (Engel C., 1931, p. 316, 321, pav. 2 : a, 3a), dar vienas — buv. Varnikam (Warnikam) vietovėje (dab. Mamonovo raj.) turtingame VII a. kape. Jame, be tokios brangios įkapės kaip žirgas, buvo daug sidabrinėjų ir pauksuotų papuošalų bei žirgo aprangos reikmenų. Iš ginklų įkapą įdėtas minėtas vienašmenis kalavijas bei ietis (Tischler O., 1902, p. 41—42, lent. XIII;

14 pav. Vienashmenių kalavijų paplitimas buv. Rytų Prūsijoje: 1 — 1 kalavijas kapinyne, 2 — nuo 2 iki 4 kalavijų kapinyne, 3 — daugiau kaip 4 kalavijai kapinyne

Jaskanis J., 1977, p. 337). Šis kapas, be abejo, skirtinas genties diduomenės nariui — kilmingam karvo vadui arba kunigaikščiui. Pavienių kalavijų pasitaikė buv. Eislytų (Eisliethen) ir Grebytų (Griebiethen) (dab. Primorsko raj.) (Gaerte W., 1929, pav. 242 : g; Bezzenger A., 1900, p. 141; Jaskanis J., 1977, lent. 10), taip pat Popelkių (Popelken) vietovėse (dab. Polesko raj.) (Bezzenger A., 1909, p. 182). Pastarųjų metų lenkų tyrinėtojų P. Urbančiko ir J. Jaskanio darbuose minima dar keletas vienašmenių kalavijų iš prūsų genčių teritorijos Lenkijos Liaudies Respublikoje ir Kaliningrado srityje (Urbańczyk P., 1978, p. 111; Jaskanis J., 1977, p. 304, 343). Po karo labai sumažėjus archeologinių tyrinėjimų Kaliningrado srityje, papildomų duomenų apie vienašmenius medinėmis be skersinių rankenomis kalavijus šioje srityje neturime.

Latvijos gyventojai vienašmenius importinius kalavijus žinojo jau nuo II—IV amžiaus. Tai liudija Gailišių, Cesių raj., ir Lazdinių, Talsų raj., iš akmenų krautuose ugrų-finų genčių kapynuose rastos jų dalys (Шноре Э., 1970, рис. 6 : 3; LAR, 1974, p. 111). Baltų gentyse Latvijoje trumpi vienašmeniai kovos peiliai-kalavijai atsirado tik apie VI amžių. Tačiau šie ginklai nepasiekė tokios išbaigtos formos, kokia randama Lietuvoje. Apie VII—VIII a. Latvijoje pamažu ėmė plisti platieji kovos peiliai-kalavijai: iš pradžių nedideli, dar mažai paplatintu smaigaliu, vėliau — didesni ir platesniais smaigaliais (LAR, 1974, p. 157). Latgalių ir žiemgalų gentys šiais ginklais ginklavosi iki XII amžiaus. Galbūt plačiųjų kovos peilių-kalavijų prototipai ir buvo siaura vienašmene geležte kovos peiliai-kalavijai.

Ilgų, siaura vienašmene geležte, išbaigtos formos kalavijų Latvijoje pasitaiko gana retai. Toks vietinės gamybos ginklas rastas turtingame Rucavos Geistautų (Rucavas Geistauti), Liepojos raj., kapyno kape Nr. 2 ir pagal kitas įkapes datuojamas VI a. (LAR, 1974, lent. 40 : 27). Jo forma artima Jauneikių kalavijui iš kapo Nr. 377. 71,5 cm ilgio su 3,0—3,5 cm pločio geležte vienašmenis kalavijas aptiktas ir Ceraukstės Puodinių (Ceraukstes Podiņi), Bauskės raj., kapynyne. Apie 60 cm ilgio ginklas yra žinomas iš Ošos (Oša), Duobelės (Dobele) raj., kapyno kape Nr. 13. Kartu su juo mirusiajam buvo įdėtos 2 ietys, įmovinis kirvis, vedega, dalgis, peilis, žalvarinės smeigtukas trikampe galvute ir 3 žalvariniai ivjiniai žiedai. Abu kalavijai ant įkočių turi 3,0 cm pločio geležinius apkalus medinėms rankenoms pritvirtinti. Daugumos tokiu ginklų su apkalaais ant kotų ilgis yra 45—50 cm. Pastarųjų metų tyrinėjimuose Kakuženė (Kakuženė), Jelgavos raj., ir Betelių (Beteli), Jekabpilio raj., kapynuose aptiki dar 2 vienašmeniai

kalavijai. Pirmasis ginklas 47 cm ilgio ir apie 2,7 cm pločio geležte (Graudonis J., 1978, pav. 9: 12), antrasis — masvyja nugarėle ir nulūžiusiu smaigaliu (Snore E., 1979, p. 80, pav. 13: 9). Ant jų rankenų yra geležiniai kotų apkalai. Be jau minėtų vienašmenių kalavijų, nukalyst vieinių ginklakalių, Gruobinios (Grobiņa), Liepojos raj., kapinyne, kur save mirusiuosis laidoję Skandinavijos išeiviai, aptiktas įspūdingas vienašmenis kalavijas (Nerman B., 1958, lent. 12: 68). Tai 96 cm ilgio ginklas su neįprastai ilga įkote. Ji 32 cm ilgio, t. y. sudarė trečdalį viso kalavijo ilgio. Latvijos tyrinėtojas A. Anteinas teigia, kad tai ne ginklas, bet budelio irankis, smūgio metu laikomas abiem rankomis (Anteinas A., 1973, c. 29, pic. 30a). Metalografinis jo tyrimas parodė, kad kalavijo geležte pagaminta iš Damasko plieno. Tai vienintelis baltojų teritorijoje vienašmenis kalavijas su Damasko plieno geležte.

Lyginant lietuvių ir kitų baltų genčių ginkluotę, remiantis dabar turima medžiaga, galima teigti, kad lietuvių gentys kalavijus pradėjo gamintis vėliau nei prūsų gentys, kurių juos vartojo jau pirmaisiais mūsų eros amžiais, nes, matyt, buvo stipresnė ir tiesioginė Romos imperijos įtaka joms.

SU KALAVIJAISS PALAILOTU MIRUSIŲJŲ TURTINĖ IR SOCIALINE PADETIS

I tūkstantmetis yra giminiinės bendruomenės irimo ir klasinės visuomenės formavimasis laikotarpis (LAB, p. 269). Platus geležinių darbo irankių taikymas, ariamosios žemdirbystės plitimasis, gyvulininkystės raida ir gamybos dienėjimas spartino turtinę nelygybę, kuri ypač išryškėja nuo I tūkstantmečio vidurio. Turtinė nelygybė to meto gyvenime atsiplindė ir ginkluotė. Nuo IV—V a. vyru kapuose padaugėjo iečių su vairaus dydžio ir formos ietigaliais, pradėti gaminti specialūs kovai skirti kūrviai, kovos peilių, émė daugėti skydų, pasirodė kalavijų. Turtinė ir kilmingsi bendruomenių nariai nesitenkinio tik vietinių ginklakalių darbo ginklais. Jiems pargabentama ginkly ir iš svetur. Antai kunigaikštcių vyru kapuose Krikštoneyse, Lazdinų raj., ir Taurapilyje, Utenos raj., šalia brangios tuo metu įkapės — žirgo, kitų papuošalų ir ginklų aptikta importinių dviašmenių kalavijų, skydo umbas (Kulikauskas P., 1959, p. 76, pav. 5; Antoniewicz J., 1962, p. 196, 197, pav. 5; Tautavičius A., 1972a, p. 129–136, pav. 1, 2, 3, 4, 10)¹⁰. Paprasti žemdirbiai ir gyvuliu augintojai negalejo turėti tokijų brangių iš svetur atgabentų

ginklų. Tyrinėtojai teigia, jog kalavijas ir žirgas — du skiriamieji kario raitelio, to meto diuomenės atstovo, atributai (Volkaitė-Kulikauskienė R., 1978a, p. 6), todėl kalavijai gerai atspindi turtinę nelygybę, yra svarbus šaltinis socialinių santykų raidai pasekti.

Vyrų kapai su vienašmeniais medinėmis be skersinių rankenomis kalavijais taip pat kai kuriai aspektai atspindi turtinę ir socialinį gyventojų susiskaidymą. Norint palyginti to paties laikotarpio vyru kapus su kalavijais ir be jų, buvo pasirinkti dirbiniai, geriausiai parodantys šį susilaikosniavimą. Tai ginklai, raitelio ir žirgo aprangos reikmenys, papuošalai, pagaminti iš brangiųjų metalų — sidabriniai arba dengti sidabru. Be to, pasirinkti tik tie kapinynai, kuriuose rasta bent keletas vyru kapų su vienašmeniais kalavijais.

Lyginant to paties laikotarpio vyru kapų inventorių Jurgaičių, Kašučių, Kiauleikių, Lazdininkų, Palango ir Vilko Kampo kapinynuose, matyti, jog vyru kapai su kalavijais skiriasi nuo kapų be kalavijų. Pagrindinis I ir II tūkstantmečio ginklas Lietuvoje buvo itelis (Volkaitė-Kulikauskienė R., 1970, p. 219), todėl abiejų tipų kapuose ietigaliai vyrauja. Išvardytose kapinynuose į vyru kapus kartu su kalaviju dažniausiai dėta po 2 itelis, rečiau randama 1 ar 3 ietigaliai. Pvz., Lazdininkų 8 kapuose rasta po 2 ietigaliai, 6 kapuose — po 1 ir 4 — po tris. Palango 13 kapu rasta po 2 ir tik viename kape 1 ietigalis. Kiauleikių 7 kapuose buvo po 2 ir 2 — po 1 ietigalį (1 lent.). Panašus vaizdas Kašučių, Jurgaičių ir Vilko Kampo kapinynuose.

Vyrų kapu be kalavijų ginklų komplekste iečių skaicius nenustovėjęs. Antai Lazdininkuose yra kapu, kur rasta ir po 4 ietigaliai (k. Nr. 6, 74), o kituose nebuvę nė vieno (k. Nr. 4, 38). Tas

1 LENTELĖ. KIAULEIKIŲ, KRETINGOS RAJ. VYRŲ KAPU INVENTORIUS

KAPAI SU KALAVIJAISS	KAPAI BE KALAVIJU									
	Kalavijai	Ietigaliai	Raitelio ir žirgo aprangos dirbiniai	Slabaru pūstai	Raitelio ir žirgo aprangos dirbiniai					
Kapo Nr.						Kapo Nr.				
2	1	2	1			1	2			
5	1	2	1	1		3	1			
7	1	2	2		2	14	1			1
15	1	2	1			20	1			
16	1	2	1			21	1			
34	1	2	1			22	1			
39	1	1	1	1	1	27	1			1
40	1	2	1	1		30	2			
42	1	1				31	2			1
IS viso: 9 9 16 3 7 1 2					9 12 2 1 1					
Slabaru pūstai										

¹⁰ Plačiau žr. šioje knygoje spausdinamą A. Tautavičiaus straipsnį „Taurapilio „kunigaikščio“ kapas“.

pats ir Palangoje: kape Nr. 66 nebuvo ieties, bet įdėtas kovos peilis, o kape Nr. 78a rastos 4 ietys. Kapuose Nr. 7 ir 39 aptikta po 2 ietigalius ir kovos peilių. Po 3 ietigalius rasta dviejuose kapuose — Nr. 35 ir 128. Mažiau ietigalių kapuose be kalavijų rasta Jurgaičių, Kiauleikių ir Vilkų Kampo kapinynuose. Juose buvo po 1 ietigalių.

Taigi vyrų kapuose su kalavijais pastebimas labiau nusistovėjęs ginklų komplektas — kalavijas ir 2 ietys. Kapuose be kalavijų ietigalių skaičius viename kape svyruoja, tačiau vidutiniškai yra daugiau nei kapuose su kalavijais. Matyt, kalavijas mūšyje atstodavo tam tikrą iečių skaičių ir buvo tarsi pagalbinis ginklas, kad netekės iečių karys neliktų beginklis. Kariai be kalavijų vietoj „atsarginio“ ginklo turėjo daugiau iečių.

Nustatyti turtinei ir socialinei mirusiųjų padėciai svarbūs raitelio ir žirgo aprangos reikmenys. Lazdininkuose iš 22 kapų su kalavijais 11-oje įdėti žąslai, o iš 34 vyrų kapų be kalavijų jie aptiki 9 kapuose. Pentinų ir kamanų šio kapinyno vyrų kapuose nerasta. Palangoje iš 18 kapų su kalavijais žąslai rasti 11 kapų, o kapuose bė kalavijų (55 kapai) jie įdėti 16 kapų. 3 kapuose su kalavijais rasti pentinai (k. Nr. 8, 79c, 149). Kape Nr. 79c aptiki 2 pentinai — geležinis ir žalvarinės. Kapuose be kalavijų jų rasta 12 kapų. Kamanų liekanų Palangos kapinyno kapuose nerasta. Ryškus įkapių komplektų skirtumas pastebėtas Kiauleikių kapinyne (žr. 1 lent.). Čia iš 9 kapų su kalavijais pentinai buvo 3 kapuose, žąslai — 7 kapuose, o kamanų liekanų rasta viename. Vyrų kapuose be kalavijų pentinų nerasta, žąslai buvo 2 kapuose, o kamanų liekanos aptiktos viename. Panaši padėtis ir Jurgaičių bei Vilkų Kampo kapinynuose. Be to, Jurgaičių kapinyno kapuose Nr. 15 ir 16 buvo užkasti ir žirgai.

Atkreiptinas dėmesys ir į papuošalus iš brandžiųjų metalų arba sidabru dengtus kitos paskirties daiktus. Aptartuose kapinynuose ir kapuose su kalavijais, ir be jų sidabrinių ar pasidabruotų daiktų pastebėta labai mažai. Iš 58 kapų su kalavijais jų rasta 7 kapuose (13 daiktų). Tai Palangoje IX a. kapuose Nr. 243, 245 ir 338 rastos sidabinės lankinės gyvulinės segės, Lazdininkuose VII a. kape Nr. 134 — sidabrinė antaklė tordiruotu lankeliu su kilpele ir kabliuku, 2 žalvarinės plokštinės segės su sidabrinėmis plokšteliemis ir pasidabruotos peilio makštys. To paties kapinyno VI—VII a. kape Nr. 18 rastos diržo liekanos su pasidabruotomis plokšteliemis ir skirstikliais. Jurgaičiuose VIII a. kape Nr. 16 rasti 3 sidabriniai kabučiai, o Kiauleikiuose VIII—IX a. kape Nr. 7 aptiktos 2 lankinės pasidabruotos segės.

Vyrų kapuose be kalavijų sidabrinių ir sidabru puoštų daiktų dar mažiau. Iš 118 kapų jų

rasta tik septyniuose. Palangoje ir Lazdininkuose VIII a. kapuose Nr. 78b ir 17 aptiktos sidabrinės lankinės gyvulinė ir aguoninės segės, kituose kapuose rasta pasidabruotų daiktų. VII—IX a. Lazdininkų kapuose Nr. 4, 54, 97 ir Palangos kape Nr. 179 rastos plokštinės ir laiptelinė segės, Kiauleikiuose VIII—IX a. kape Nr. 31 aptikta kamanų liekanų.

Iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad vyrų kapai su kalavijais yra turtingesni. Juose pastovus ginklų komplektas, dažniau randama raitelio ir žirgo aprangos reikmenų, aptinkama ir žirgų, daugiau sidabrinių papuošalų. Todėl manoma, jog tai ne eilinių žmonių kapai. Sunku nustatyti palaidotų su kalavijais socialinę padėtį to meto visuomenėje. I tūkstantmečio antrojoje pusėje, atsiradus smulkesniams bendruomenių diferencijavimuisi gamybos srityje, sparčiai formavosi teritorinė bendruomenė (Volkaitė-Kulikauskienė R., 1978a, p. 6), didėjo turtinė nelygybė. Tuo metu besikuriančiose teritorinėse bendruomenėse turėjo atsirasti vyresnieji — vadai, kurie galbūt ir buvo palaidoti su vienašmeniais be skersinių rankenomis kalavijais.

Apibendrinant pateiktą medžiagą, samprotavimus, reikia pasakyti, kad vienašmeniai be skersinių rankenomis kalavijai Lietuvoje atsirado I tūkstantmečio viduryje iš ilgų kovos peilių ir plačiau paplito VII—VIII amžiuje. Daugiausia jų randama Lietuvos pajūrio VIII—IX a. kapuose. IX a. pabaigoje—X a. atsiradus tobulesniems kalavijams su įvairių formų rankenomis, vienašmenių be skersinių rankenomis kalavijų paklausa labai sumažėjo, jie neteko savo reikšmės ir pamažu iki XI a. pradžios išnyko iš lietuvių ginklų. Atrodo, šių kalavijų tolesnę raidą galima pasekti pačioje IX a. pabaigoje—X a. gamintuose M tipo ir galbūt X—XI a. vakaruose Lietuvoje paplitusiuose anteniniuose kalavijuose. Jų geležčių forma yra analogiška arba labai artima vienašmenių be skersinių kalavijų geležčių formai.

Aptartujų kalavijų randama turtingesniuose mirusiųjų kapuose, ir jie traktuotini kaip teritorinių bendruomenių vyresniųjų — vadų — ginklai.

VIENAŠMENIŲ MEDINĖMIS BE SKERSINIŲ RANKENOMIS KALAVIJŲ RADIMO VIETOS LIETUVOJE

1. Anduliai, Kretingos raj. Skaičius nežinomas (Festschrift, 1905, lent. X—10 : 21; Volkaitė-Kulikauskienė R., 1964, p. 203, 204; 1970, p. 190).
2. Aukštakiemiai, Klaipėdos raj. Skaičius nežinomas (Tischler O., 1888, p. 121—122).
3. Barvai, Šilutės raj. 1 egz. Kapas Nr. 34 (Salmo H., 1938, pav. 45).
4. Bikavėnai, Šilutės raj. 1 egz. Atsitiktinis radinys ŠKM, inv. Nr. 4307 : 11.

5. Gibaičiai, Šiaulių raj. 1 egz. (Tarvydas B., 1933, p. 12).
6. Girkaliai, Klaipėdos raj. 2 egz. Kapai Nr. 3, 12. Radiniai — IEM, AR 492 : 6, 52 (Volkaitė-Kulikauskienė R., 1970, p. 190).
7. Jankaičiai, Telšių raj. 1 egz. Atsitiktinis radinys. KVIM, inv. Nr. 1026 : 1.
8. Jauneikiai, Joniškio raj. 2 egz. Kapai Nr. 377, 455. Radiniai — IEM (Tautavičienė B., Tautavičius A., 1978, p. 158).
9. Jurgaičiai, Šilutės raj. 4 egz. Kapai Nr. 15, 16, 20 ir atsitiktinis. Radiniai — IEM, AR 406 : 50, 138. Kapo Nr. 20 kalavijas sunykęs, atsitiktinis kalavijas — Švēkšnos vid. mokyklos muziejuje (Nakaitė L., 1972, p. 106, pav. 4).
10. Kašučiai, Kretingos raj. 5 egz. Kapai Nr. 10, 14, 25 ir 2 atsitiktiniai. Radiniai — Kr. KM, inv. Nr. 10154₃₈, 10154₇₀, 10154₁₀₈, 5317, 5338 (Radzvilovaitė E., 1970, p. 70).
11. Kiauleikiai, Kretingos raj. 10 egz. Kapai Nr. 2, 5, 7, 15, 16, 34, 39, 40, 42 ir 1 atsitiktinis. Radiniai — KVIM, inv. Nr. 1891 : 5, 10, 11, 14. Likusieji kalavijai sunykę ir neinventorinti (Danilaitė E., 1961, p. 120, pav. 3; Volkaitė-Kulikauskienė R., 1964, p. 203, 204; 1980, p. 190).
12. Laiviai, Kretingos raj. 3 egz. Kapai Nr. 4, 64 ir 1 atsitiktinis. Radiniai — KVIM, inv. Nr. 1689 : 261, ŠAM, IEM.
13. Lazdininkai, Kretingos raj. 24 egz. Kapai Nr. 1, 18, 22, 25, 27, 37, 52, 55, 82, 83, 96, 101, 104, 134, 137, 140, 141, 152, 183, 184, 192, 195 ir 2 atsitiktiniai. Radiniai — Kr. KM.
14. Lieporai, Joniškio raj. 1 egz. Atsitiktinis. ŠAM, inv. Nr. 199 (Tarvydas B., 1934, p. 37; Volkaitė-Kulikauskienė R., 1964, p. 224).
15. Nikėlai, Šilutės raj. 1 egz. Kapas Nr. 3. Radinys — KVIM, inv. Nr. 833 : 29 (Puzinas J., 1938, p. 114—115; Volkaitė-Kulikauskienė R., 1964, p. 224).
16. Pakalniškiai, Šakių raj. 1 egz. Atsitiktinis radinys. KVIM, inv. Nr. 83 : 58.
17. Palanga, 18 egz. Kapai Nr. 1, 8, 21, 22, 52, 79c, 84, 133, 149, 192a, 218, 219, 235, 243, 245, 338, 350, 351. Radiniai — IEM (Volkaitė-Kulikauskienė R., 1964, p. 198, 203, 204, 224, pav. 3; 1970, p. 188, 190).
18. Pamusiai, Varėnos raj. 1 egz. Radinys — IEM, AR 122 : 1 (Szukiewicz W., 1900, lent. I : 4; Kuncienė O., 1973, p. 107—108; Volkaitė-Kulikauskienė R., 1964, p. 203, 224; 1970, p. 190).
19. Pašušvys, Kėdainių raj. 1 egz. Atsitiktinis radinys. KVIM, inv. Nr. 715 : 61 (Zaborski A., 1905, p. 145).
20. Pauliškiai, Tauragės raj. 1 egz. Atsitiktinis radinys. KVIM, inv. Nr. 1688 : 1 (Volkaitė-Kulikauskienė R., 1964, p. 224).
21. Pryšmančiai, Kretingos raj. 3 egz. Kapas Nr. 2 ir 2 atsitiktiniai (Nagevičius V., 1935, p. 56; Puzinas J., 1938, p. III; Navickaitė O., 1961, p. 85—86, pav. 15 : 5).
22. Rubokai, Šilutės raj. 1 egz. Kapas Nr. III (Bezenberger A., 1909, p. 150, 182).
23. Sargėnai, Kaunas. 1 egz. Kapas Nr. 93. Radinys — KVIM, inv. Nr. 1665 (Volkaitė-Kulikauskienė R., 1964, p. 224).
24. Slengiai, Klaipėdos raj. 1 egz. Kapas Nr. XXXIII. Radinys — Kl. KM.
25. Šernai, Klaipėdos raj. 1 egz. Kapas Nr. 50 (Bezenberger A., 1892, p. 155).
26. Sukioniai, Pakruojo raj. 1 egz. Atsitiktinis radinys. ŠAM, inv. Nr. 613 (Volkaitė-Kulikauskienė R., 1964, p. 224).
27. Varliškės, Trakų raj. 1 egz. Kapas Nr. 4. Radinys — IEM, AR 126 : 28 (Volkaitė-Kulikauskienė R., 1964, p. 203, 204; 1970, p. 190; Kuncienė O., 1973, p. 108—109).
28. Vėžaičiai, Klaipėdos raj. 1 egz. (Gaerte W., 1929, pav. 242f; Salmo H., 1938, pav. 44; Nakaitė L., 1972, p. 107).
29. Vilkyčiai, Šilutės raj. 1 egz. (Prussia Ber., t. 18, p. 134).
30. Vilkų Kampas, Šilutės raj. 6 egz. Kapai Nr. 1, 2, 4—6 ir 1 atsitiktinis. IEM, AR 453 : 7, 19, 26, 36. Kiti du kalavijai sunykę (Nakaitė L., 1970, p. 49, pav. 2, 3, 5).
31. Žviliai, Šilalės raj. 1 egz. Atsitiktinis radinys. IEM, AR 487 : 49 (Tautavičius A., 1970, p. 74).
32. Radimo vieta nežinoma. BKM, inv. Nr. 287 (Volkaitė-Kulikauskienė R., 1964, p. 224).

VIENASMENIŲ KALAVIJŲ PAPLITIMAS BUV. RYTŲ PRUSIJOJE

1. buv. Grebiethen, dab. Primorsko raj., RTFSR.
2. buv. Eisliethen, dab. Primorsko raj., RTFSR.
3. buv. Benkenstein, dab. Elbliongas, LLR.
4. Kielary, LLR
5. Linkūnai, dab. Sovetsko raj., RTFSR.
6. Markajmy, LLR.
7. buv. Moythienen, dab. Mojtyny, LLR.
8. buv. Landskron, dab. Smolanka, LLR.
9. buv. Sorthenen, dab. Sorteny, Primorsko raj., RTFSR.
10. buv. Silberberg, dab. Srebrna Góra, LLR.
11. buv. Ekritten, dab. Vetrovo, Primorsko raj., RTFSR.
12. buv. Popellken, dab. Vysokovo, Bolšakovo raj., RTFSR.
13. buv. Warnikam, dab. Mamonovo raj., RTFSR.
14. buv. Trentitten, dab. Zaicevo, Primorsko raj., RTFSR.

2 LENTELĖ

Eil. Nr.	Paminklo pavadinimas	Chronologija (amžius)								Iš viso
		V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	ne- aišku	
1	Anduliai				+	+				?
2	Aukštkiemiai	+	+	+	+					?
3	Barvai				+					1
4	Bikavénai									?
5	Gibaičiai	+	+	+						1
6	Girkaliai			+	+	+				2
7	Jankaičiai		+	+						1
8	Jauneikiai			+						2
9	Jurgaičiai				+					4
10	Kašučiai			+	+	+				5
11	Kiauleikiai		+	+	+					10
12	Laiviai				+	+	+			3
13	Lazdininkai	+	+	+	+	+				24
14	Lieporai	+	+	+						1
15	Nikėlai				+	+				1
16	Pakalniškiai									1
17	Palanga				+	+	+	+		18
18	Pamusiai			+	+	+				1
19	Pašušvys	+	+	+	+	+				1
20	Pauliškiai				+	+				3
21	Pryšmančiai				+	+	+			1
22	Rubokai	+	+	+	+					1
23	Sargėnai									1
24	Slengiai						+			1
25	Šernai	+								1
26	Sukioniai									?
27	Varliškės				+	+				1
28	Vėžaičiai				+	+				?
29	Vilkyčiai									1
30	Vilkų Kampas				+					6
31	Žviliai							+	+	1
32	Radimo vieta nežinoma									1

95

К ВОПРОСУ О ПРОИСХОЖДЕНИИ И РАЗВИТИИ ОДНОЛЕЗВИЙНЫХ МЕЧЕЙ В ЛИТВЕ

В. ҚАЗАҚЯВИЧЮС

РЕЗЮМЕ

Мечи — это древнее оружие — широко использовались в Европе уже в античные времена. Балтские племена познакомились с данным видом оружия в первые века н. э. Об этом упоминает в своем труде «Германия» римский историк Корнелий Тацит. Первыми мечи стали употреблять жившие к юго-западу от Литвы прусские племена. На территории Литвы это оружие появилось в середине I тысячелетия н. э.: импортные двухлезвийные мечи (Крикштонис Лаздийский р-н; Таурапилис Утенский р-н), попавшие, вероятно, из провинций Римской империи, и однолезвийные мечи с рукоятками без перекрестий местного производства.

В появлении и развитии однолезвийных мечей важную роль сыграли длинные боевые ножи, достигшие к V—VI вв. 40 см и более (рис. 1). Например, боевой нож длиной 46,8 см обнаружен в могильнике V—VI вв. в Плинкайгалисе Кедайнского р-на в погребении 16. Боевой нож длиной 47 см найден в могильнике Яунейкий Ионишского р-на в погребении 271. Это своего рода переходная форма между длинными боевыми ножами и короткими однолезвийными мечами. Такие ножи теряют характерные для них черты — узкий легкий клинок, вытянутое острие. Клинки становятся широкими и тяжелыми, острия округляются.

К однолезвийным мечам следовало бы отнести оружие, достигающее в длину 50 см и более с клинками, ширина которых превышает 3 см. Величина самых длинных мечей этого типа — 80 см и более. Например, меч длиной 84 см обнаружен в могильнике Кашучай Кретингского р-на в погребении 14. Длина его клинка 71 см, ширина — 4 см, однолезвийный меч длиной 88 см найден в могильнике Паланга, в погребении 351. Длина его клинка 72 см, ширина 4—4,5 см. Остальные мечи разной величины. Средняя их длина — 60—70 см.

В настоящее время на территории Литвы, в основном в западной ее части, обнаружено около 100 однолезвийных мечей (табл. 2). В середине I тысячелетия н. э. они еще редки, но к VII—VIII вв. их число постепенно возросло, в VIII—IX вв. однолезвийные мечи стали широко употребляться жителями Западной Литвы. Отдельные экземпляры мечей

VIII—IX вв. обнаружены в центральной и даже в восточной частях Литвы (Памусяй Варенский р-н, Варлишкес Тракайский р-н) (рис. 3). В конце IX—X вв. на территории Литвы появляются первые мечи с перекрестьями на рукоятках. Постепенно они вытесняют из вооружения жителей Западной Литвы однолезвийные мечи с рукоятками без перекрестий. Поэтому в погребениях X—начала XI в. их число уменьшается и обнаруживаются только отдельные экземпляры (Лайвай и Пришманчай Кретингский р-н, Никелай Шилутский р-н, Паланга). Дальнейшее развитие однолезвийных мечей с рукоятками без перекрестий можно проследить в однолезвийных мечах типа М. Клинки антеннообразных мечей по форме очень напоминают клинки однолезвийных мечей с рукоятками без перекрестий.

Положение мечей в погребениях показывает, что строго определенного места для них в могилах не было. Часто мечи обнаруживаются с левой стороны, т. е. с той, на которой они носились пристегнутыми к ремню. Нередко мечи встречаются и на груди умершего (рис. 5, 6). Реже мечи клались с правой стороны или у плеча. Отдельно следовало бы отметить случай, пока единственный на территории не только Литвы, но и балтских племен в целом, когда меч был обнаружен под спиной погребенного (Лаздинникай Кретингский р-н, погр. 18). При трупосожжении мечи клались непосредственно на сожженные кости и другой погребальный инвентарь или же рядом с ними (рис. 8, 9).

В погребения однолезвийные мечи клались в ножнах. Об этом свидетельствуют хорошо сохранившиеся ножны мечей в могильниках Паланга (погр. 245) (рис. 10), Вежайчай (Шилутский р-н, погр. 667) или их остатки в ряде погребений в могильниках Кашучай, Кяулейкий, Лаздинникай (все Кретингский р-н), Юргайчай Шилутский р-н и др. Мечи без ножен обнаруживаются редко (Яунейкий Ионишский р-н, погр. 377), иногда обнаруживаются только ножны (Вилку Кампас Шилутский р-н, погр. 2, Бикавенай Шилутский р-н, погр. 210). Видимо, их клали как символ меча.

Однолезвийные мечи с рукоятками без перекрестий были в обиходе на территории не

только Литвы, но и в других местах обитания балтских племен. Они обнаруживаются на территории прусских племен и в Латвии. По литературным данным известно около 30 однолезвийных мечей из 14 мест находления из бывш. Восточной Пруссии (рис. 14). На территории Латвии однолезвийные мечи встречаются реже и не достигают такого развития формы, как мечи из Западной Литвы.

Судя по погребальному инвентарю умерших, похороненных с однолезвийными мечами с рукоятками без перекрестий, нельзя счи-

тать рядовыми членами общин того времени, так как в погребальном инвентаре часто встречаются украшения из драгоценных металлов, больше принадлежностей конской сбруи, оружия. Погребения с мечами богаче мужских погребений без мечей (табл. 1). Развитие общественных отношений во 2-й половине I тысячелетия н. э. позволяет предполагать, что люди, похороненные с однолезвийными мечами, вероятно, играли соответствующую роль в жизни общин, т. е. являлись старостами или вождями.

ŽIRGU AUKOS LIETUVOJE

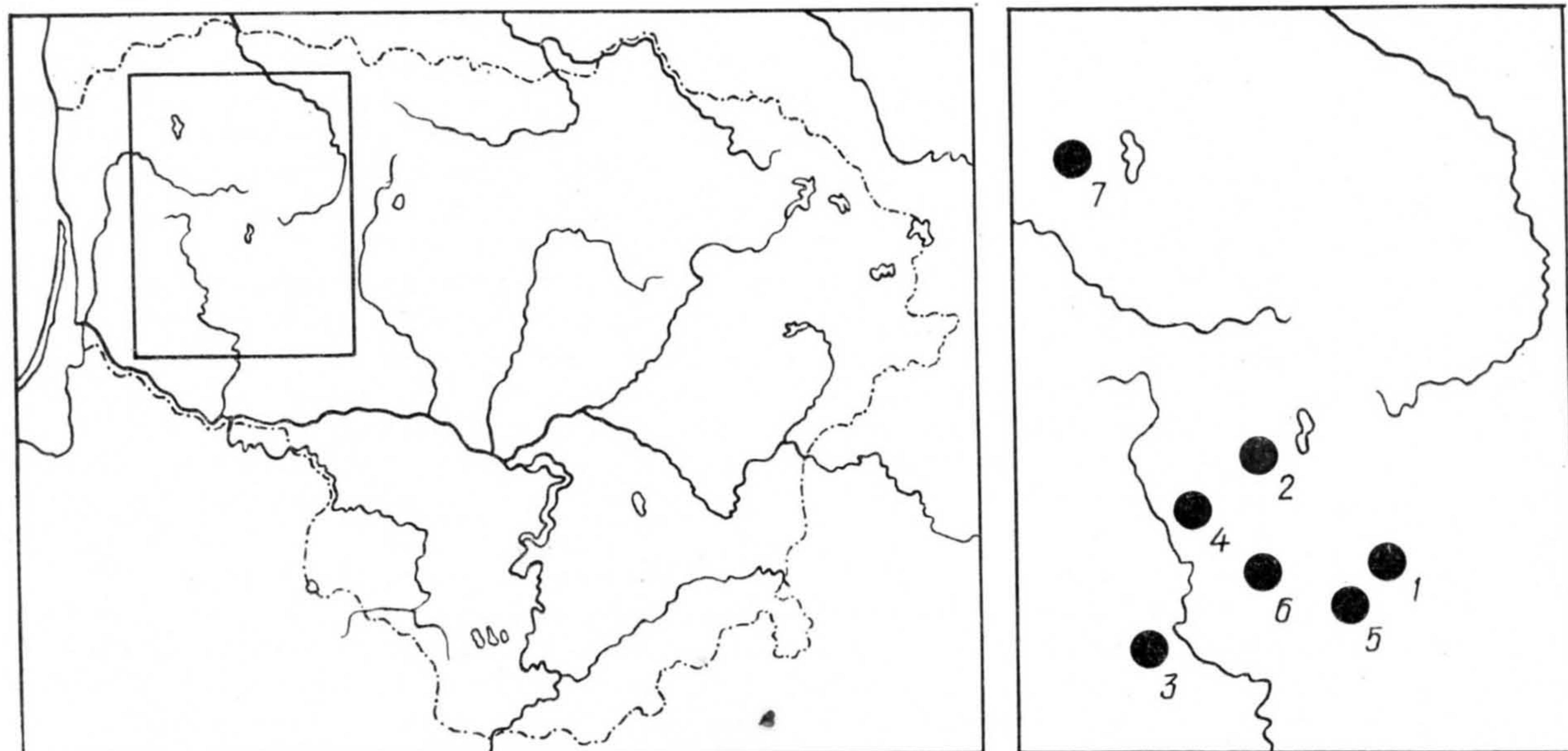
L. VAITKUNSKIENĖ

Lietuvos pilkapių ir kapinynų panoramojeitin ryškūs kapai, kuriuose kartu su žmogumi arba atskirai nuo jo būna užkastas žirgas. Lietuvos archeologijos atlase, pateikiančiam suvestinius duomenis apie I—XIII a. laidojimo paminklus, rasime ne tik aprašytus iki 1976 m. žinomus kapinynus su žirgų palaidojimais, bet ir nurodyta literatūra apie juos (Tautavičius A., 1977).

Įdomi medžiaga, besikaupianti nuo XIX a. pabaigos, atkreipė tyrinėtojų dėmesį, todėl šiandien turime ir darbų, skirtų vien šiem archeologijos mokslo šaltiniams. Autoriai čia apžvelgia žirgų laidoseną Lietuvoje, jos ypatybes, analizuoją jų aprangą, gausiai iliustruodami paveikslais, pateikia osteologinius bei morfologinius žirgų kaulų tyrimus (Куликаускене Р. К.,

1953; Volkaitė-Kulikauskienė R., 1971a; LLM, t. 2; Antanavičius J., 1976; Barauskas V., Antanavičius J., 1976).

Buvo prieita prie išvados, kad žirgas yra labai brangi įkapė, kuri pagal pagonišką tikėjimą kartu su kitais kapo inventoriaus daiktais lydėdavo mirusįjį į pomirtinį gyvenimą. Visi šie tyrinėjimų duomenys šalia kitų šaltinių dabartiniame Lietuvos archeologijos moksle yra plačiai pasitelkiami gvildenti tokius esminius klausimus, kaip lietuvių tautybės formavimasis, socialinė diferenciacija IX—XII a. Lietuvos visuomenėje (LAB, p. 513; Volkaitė-Kulikauskienė R., 1955, p. 120—138; 1970, p. 264—265; 1978a, p. 5—22; Волкайте-Куликаускене Р. К., 1979, c. 31—46). Kitoms pirmynkštėms bendruomenės

1 pav. Kapinynai su žirgų aukomis: 1 — Paežeris, 2 — Kaštaunaliai, 3 — Bikavėnai, 4 — Paragaudis, 5 — Upyna, 6 — Žasinas, 7 — Gintališkė